

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
за спеціальністю 242 Туризм,
освітньою програмою «Туризмознавство»

на тему: «**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В УКРАЇНІ**»

здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня
Ніколаєнка Всеволода Валерійовича

Науковий керівник: Бабушко С. Р.
доктор педагогічних наук, професор

Рецензент: Антоненко І.Я. доктор економічних
наук, професор, кафедра туристичного та
готельного бізнесу Національного університету
харчових технологій

Рекомендовано до захисту на засіданні
кафедри (протокол № 5 від 3.12.2020 р.)

Завідувач кафедри: Бабушко С. Р.
доктор педагогічних наук, професор

(підпис)

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3-6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	7-34
1.1. Основи екскурсійної теорії та методики	7-12
1.2. Історія світової екскурсійної справи	12-25
1.3. Сутність та особливості вітчизняної екскурсійної справи.....	25-34
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	35-63
2.1. Основні етапи становлення вітчизняної екскурсійної справи.....	35-43
2.2. Характеристика ресурсного та інфраструктурного потенціалу України для забезпечення екскурсійної діяльності.....	43-54
2.3. Аналіз українського ринку екскурсій	54-63
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	64-85
3.1. Проблемні аспекти вітчизняної екскурсійної справи	64-76
3.2. Перспективи розвитку екскурсійної діяльності на теренах України	76-85
ВИСНОВКИ	86-88
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	89-96
ДОДАТКИ	97-107

ВСТУП

Актуальність теми. Роль туристичної сфери, зокрема, її екскурсійного сегменту в економіці більшості європейських країн швидко зростає. Україна не є винятком. Упродовж останніх років внутрішні туристичні потоки щорічно збільшувалися, про що свідчить статистика: у 2016 р. чисельність внутрішніх туристів України становила 453,5 тис. осіб у 2017 р. – 476,9 тис. осіб, у 2018 р. – 456,8 тис. осіб, а у 2019 р. - 520,4 тис. осіб [23]. У зв'язку з карантинними обмеженнями, пов'язаними з пандемією COVID-19 спостерігається різке зменшення чисельності туристів у світі та Україні. Оскільки офіційної статистики про розвиток світового та вітчизняного туризму у 2020 р. ще немає, це авторське твердження ґрунтується, передусім, на аналізі значного масиву наукових праць, публікацій в спеціалізованих виданнях, ресурсів мережі Інтернет.

Основною метою екскурсійної справи є донесення історичних знань і багатовікових традицій до споживача, тобто екскурсанта, туриста, відвідувача, і для задоволення духовних потреб людей.

Екскурсійна справа є дієвим чинником розвитку освіти та виховання українського суспільства, його культурного та економічного зростання, виконує важливі науково-пізнавальні функції, тісно пов'язана з краєзнавством, природоохоронною, пам'ятко-охоронною та музейною діяльністю. Для економічної стабільності України, а також її національно-культурного піднесення, важливим аспектом є відродження вітчизняного екскурсознавства, особливо в освітніх закладах. Зважаючи на зазначене, тема дослідження є нагальною та вкрай важливою.

Постановка проблеми. У зв'язку з тим, що екскурсійна справа в Україні набуває все більшого поширення, постає необхідність з'ясування її сучасного стану, визначення проблемних аспектів і викликів, а також окреслення перспектив її подальшого розвитку. Цілком логічно, що завдяки з'ясуванню проблем, що існують в екскурсійній діяльності, уможливиться підбір найоптимальніших шляхів їх усунення. Це, в свою чергу, сприятиме подальшому розвитку екскурсійної сфери

України, а відтак і туристичної галузі в цілому, стабілізації економіки країни та підвищенню добробуту населення.

Ступінь розробленості теми. У процесі написання кваліфікаційної роботи автором було опрацьовано і використано значний масив навчально-методичної, наукової літератури та інших джерел.

В Україні екскурсійна сфера підтримується і регулюється на національному рівні. Важливими документами, що регулюють екскурсійну діяльність є Стратегія розвитку туризму та курортів до 2026 р., постанова Державного департаменту туризму «Про концептуальні засади організації екскурсійної діяльності в Україні», Закон України «Про туризм», Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності.

Основою для написання кваліфікаційної роботи стали праці таких відомих в Україні та за кордоном авторів, як В. К. Федорченко, А. Б. Вороніна, В. А. Квартальнов, М. М. Покоłodна, В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська, S. Djurasevic. Завдяки цим авторам вдалося визначити сутність та основні поняття екскурсійної справи.

У наукових роботах таких авторів, як Т. Г. Сокол, В. К. Федорченко, В. В. Абрамов, М. В. Тонкошкур, F. Gonzalo було вивчено історію світової та вітчизняної екскурсійної справи, її зародження, становлення та розвиток до сьогодення.

Загалом, аналіз наукових публікацій вітчизняних авторів свідчить про те, що проблемам та перспективам розвитку екскурсійної діяльності в Україні приділялося недостатньо уваги.

З огляду на зазначене, **метою кваліфікаційної роботи** стало визначення сучасного стану, проблем та перспектив екскурсійної справи в Україні.

Задля досягнення поставленої мети було окреслено такі **завдання**:

- визначити основи екскурсійної теорії та методики;
- розглянути історичний розвиток екскурсійної справи в світі;
- з'ясувати сутність та особливості вітчизняної екскурсійної справи;

- визначити основні етапи становлення екскурсійної справи в Україні;
- здійснити характеристику ресурсного та інфраструктурного потенціалу України для забезпечення екскурсійної діяльності;
- здійснити аналіз українського ринку екскурсій;
- визначити проблемні аспекти вітчизняної екскурсійної справи;
- оцінити перспективи розвитку екскурсійної діяльності на території України.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є туристично-екскурсійна діяльність.

Предметом дослідження є ресурсний та інфраструктурний потенціал ринку екскурсійних послуг в Україні.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою проведеного кваліфікаційного дослідження слугували фундаментальні положення туризмології, основоположні акти законодавчі й нормативні акти України, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері екскурсійної діяльності та управління нею, що розкривають соціально-економічні функції екскурсійної справи та її роль у розвитку національної економіки.

Для досягнення поставленої мети було використано низку сучасних методів дослідження, зокрема за допомогою системно-аналітичного методу здійснено теоретичне узагальнення термінології, що використовується у кваліфікаційній роботі; огляд літератури та з'ясування проблемних аспектів екскурсійної діяльності в Україні; історичного поступу вітчизняного ринку екскурсійних послуг. Використання методів логічного узагальнення забезпечило послідовність проведення наукового дослідження від теоретичних засад екскурсійної діяльності, економічного аналізу вітчизняного ринку екскурсійних послуг, з'ясування викликів та проблемних аспектів цієї сфери діяльності до окреслення перспектив її розвитку на території України. Для вирішення окремих завдань використовувались також такі методи: статистичний аналіз – для дослідження динаміки, структури і ефективності функціонування суб'єктів екскурсійної діяльності; проблемно-орієнтовний – для виявлення проблем розвитку екскурсійної діяльності в Україні;

прогностичний – для окреслення перспектив розвитку екскурсійної діяльності та наукового обґрунтування шляхів їх вирішення.

Ступінь вирішення проблеми в дослідженні та практичне значення отриманих результатів. У кваліфікаційній роботі автор дослідив сучасний стан екскурсійної справи в Україні, проблемні аспекти та шляхи їх вирішення, а також подальші перспективи її розвитку. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання екскурсійними підприємствами пропозицій автора щодо подальшого розвитку екскурсійної справи в Україні. Крім того, окремі положення роботи, результати економічного аналізу можуть бути використані на практичних заняттях з навчальних дисциплін як для першого (бакалаврського), так і для другого (магістерського) рівнів вищої освіти.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Результати кваліфікаційної роботи було апробовано на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Міський туризм: реалії, виклики, перспективи», що відбулася 27 березня 2020 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, де автор виступив з доповіддю «Музейна експозиція як важлива складова міської оглядової екскурсії».

Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та джерел і додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи складає 106 сторінок, з них 87 сторінок тексту. У роботі представлено 2 таблиці, 14 рисунків та 8 додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Основи екскурсійної теорії та методики

Поняття сутності екскурсії дає можливість правильно вирішувати основні питання, пов'язані з організацією та змістом екскурсійної справи. «Сутність – внутрішній зміст предмета, яка виражена в єдності всіх різноманітних та суперечливих форм його буття» [75, с.665].

Екскурсія (від латинського «excursio» – поїздка) є невід'ємною складовою туризму. Доцільно зауважити, що у різні часи в це поняття вкладався різний зміст. Так, на межі ХІХ-ХХ ст. під екскурсіями розуміли, насамперед, наукові розвідки або процес накопичення певних знань про ту чи іншу історичну пам'ятку. Професор Б. Є. Райков у своїй праці «Методика і техніка проведення екскурсій», виданій у 1927 р., відзначав: «Під екскурсією ми розуміємо вивчення об'єктів у місцях їх природного знаходження (локальний принцип) і в зв'язку з пересуванням свого місця в просторі (моторний принцип) [60]. Ці два принципи тісно пов'язані між собою і складають сутність екскурсійного методу». Отже, екскурсія визначалась як особливий метод засвоєння знань шляхом ознайомлення з конкретно означеним об'єктом за наперед означеним планом [73, с. 7-8].

Відповідно до слів відомого екскурсознавця Б. В. Ємельянова: «Екскурсія є цілеспрямованим наочним процесом пізнання навколишнього світу, процесом, побудованим на заздалегідь підібраних об'єктах у природних умовах або розташованих у цехах промислових підприємств, приміщеннях, лабораторіях наукового-дослідного інституту, залах музеїв, виставках, майстернях художника тощо» [30]. Згідно з словами В. К. Федорченка, показ об'єктів, які сприймаються чуттєво, відбувається під керівництвом кваліфікованого керівника – екскурсовода і підпорядкований завданню розкриття чітко визначеної теми [там само, с.8].

Термін «екскурсія» як туристська послуга було визначено Міждержавним стандартом ДЕСТ 28681.2-95 «Туристично-екскурсійне обслуговування. Туристичні послуги. Загальні вимоги». Екскурсія – туристська послуга, що

забезпечує задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів [56, с.33].

Автор повністю згоден з визначенням поняття «екскурсія» В. К. Федорченка. «Екскурсія – це процес наочного сприйняття довкілля, особливостей природи, сучасних та історичних об'єктів, елементів побуту, визначних місць певного міста або регіону; тематичний маршрут із метою відвідання визначних місць, певних об'єктів та місцевостей [73, с. 8]».

При розгляді поняття «Суть екскурсії» необхідно мати на увазі обумовленість екскурсійного процесу об'єктивними вимогами. Кожна екскурсія представляє особливий процес діяльності, суть якого обумовлена конкретними закономірностями (тематичність, цілеспрямованість, наочність, емоційність, активність і ін.) [6, с.66].

Згідно з словами Б. В. Ємельянова, про закономірність екскурсій вперше було сказано на науковій конференції, яка відбулася у 1978 р. Головним екскурсійним управлінням Центральної ради з туризму і екскурсій ВЦСПС і Центральною науково-дослідною лабораторією по туризму і екскурсіям (ЦНДЛТЕ) [30].

Іншим важливим поняттям для дослідження автора є «екскурсійна діяльність». Згідно з Законом України «Про туризм» (15 вересня, 1995 р.), екскурсійна діяльність – діяльність щодо організації подорожей, що не перевищують 24 години, у супроводі фахівця-екскурсовода за заздалегідь складеними маршрутами з метою ознайомлення з пам'ятками історії, природи, культури, музеями з визначними місцями тощо [32].

Крім того, важливим для дослідження є поняття, що позначає споживача екскурсійних послуг – «екскурсант». Згідно з Законом України «Про туризм»: «Екскурсант – учасник екскурсії, залучений під керівництвом екскурсовода до процесу пізнання навколишнього середовища (ландшафтного та біотичного різноманіття) з метою задоволення своїх інформаційних, естетичних і духовних потреб шляхом огляду, вивчення визначних пам'яток, об'єктів діяльності людини тощо [32]».

В. А. Квартальнов зазначає, що до категорії екскурсантів відносяться пасажери яхт та інших круїзних суден, учасники туристських залізничних маршрутів. Екскурсанти не враховуються у статистиці туризму [33].

Не менш важливим поняттям є «гід (екскурсовод)». Згідно Закону України «Про туризм» (15 вересня, 1995 р.): «Гід (екскурсовод) – особа, яка володіє фаховою інформацією про країну (місцевість) перебування, визначні місця, об'єкти показу, а також мовою цієї країни чи мовою іноземних туристів, яких приймають, або загально зрозумілою для них мовою, надає екскурсійно-інформаційні, організаційні послуги та кваліфіковану допомогу учасникам туру в межах договору про надання туристичних послуг» [32].

Варто зазначити, важливим поняттям, яке необхідно розкрити в рамках цього дослідження є «екскурсійний метод». Існують різні методи пізнання: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичний, метод абстрагування, аналогії, моделювання, експерименту та інші. Всі ці методи тією чи іншою мірою використовуються при проведенні екскурсій.

Відповідно до слів Ємельянова Б. В., екскурсійний метод – це сукупність методичних прийомів, які застосовуються на екскурсіях, є основою екскурсійного процесу і являє собою сукупність способів і прийомів повідомлення знань [30]. Це комплексний метод, який має низку особливостей, серед яких:

- вибір найважливішого й істотного у об'єктах, що спостережуються;
- предметність, наочність. Положення, висунуті в розповіді екскурсовода аргументуються за допомогою зорових доказів;
- екскурсійний метод побудований на перевазі (головному значенні) показу. Часто розповідь є лише коментарем до зорової характеристики екскурсійних об'єктів;
- екскурсійний метод спрямований на визначення головного в темі;
- рух;
- у процесі пізнання предметів і явищ навколишнього світу беруть участь всі органи почуттів людини [30].

Варто зазначити, що у педагогічній науці і практиці методикою називається сукупність правил і способів викладання навчальних дисциплін, передачі знань, добутих різними науками, система прийомів навчання і виховання молоді.

Основою проведення будь-якої екскурсії слугують основні принципи педагогіки. Взаємозв'язок навчання і виховання, послідовність і систематичність, ясність і доступність викладу матеріалу – обов'язкові для екскурсійної методики.

Автор повністю згоден з думкою М. М. Поколодної, що екскурсійна методика становить сукупність чітких правил і вимог, що ставляться до екскурсії. Екскурсійна методика – це сума методичних прийомів й проведення екскурсії. Її головне завдання – реалізація досягнення цілей екскурсійного процесу – допомогти екскурсантам побачити, почути й відчувати зорові й словесні матеріали. Предмет екскурсійної методики – цілеспрямоване вивчення, систематизація, формулювання та застосування на практиці методичних прийомів, за допомогою яких екскурсійні працівники здійснюють свою діяльність [56, с. 6].

Екскурсійна методика складається з декількох самостійних, але пов'язаних між собою частин:

- методика (технологія) розробки нової екскурсії;
- методика розробки екскурсоводом нової для нього теми;
- методика підготовки екскурсовода до проведення чергової екскурсії;
- методика проведення екскурсії (різновиди та застосування методичних прийомів);
- методика після екскурсійної роботи [там само, с. 6-7].

Для екскурсійної методики велике значення має підготовка та навчання екскурсовода – вивчення законів і врахування вимог психології [там само, с. 3-4].

Екскурсійна методика має два аспекти. У вузькому значенні – це сукупність прийомів підготовки і проведення екскурсій. У широкому значенні – екскурсійна методика включає методологію, теорію і практику.

Теорія екскурсійної методики ґрунтується на таких принципах педагогіки, як взаємозв'язок навчання і виховання, послідовність, систематичність, приступність

і ясність викладу матеріалу. Вона базується також на законах формальної логіки, даних психології і особливо соціальній психології.

Практика екскурсійної методики включає застосування науково обґрунтованих прийомів і способів підготовки і проведення екскурсій, формування і функціонування системи методичної роботи і її основних ланок (методична рада, методичні секції екскурсоводів, методичні відділи, методичний кабінет), а також системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів екскурсоводів [50].

Екскурсійна методика є науково-прикладною дисципліною, що складається з загальної і приватної методик. Першу складає сукупність прийомів підготовки і проведення екскурсій, загальних для усіх без винятку тем, а також наукової і навчальної бази екскурсійної роботи.

Предметом приватних екскурсійних методик є прийоми, використовувані в процесі різних екскурсій. В основі їх лежить класифікація екскурсій, насамперед, по тематиці, пов'язаної з певною галуззю науки. Крім того, предметом приватних екскурсійних методик можуть бути прийоми проведення екскурсій у залежності від їхньої класифікації: місцеві (музейна, міська, заміська) чи способу пересування (автобусна (або інша транспортна), пішохідна), а також за складом екскурсантів (школярі, туристи, слухачі курсів та ін.) [56, с. 4].

Сьогодні, головна роль в екскурсійному обслуговуванні відводиться методиці показу, спостереженню, а також огляду об'єктів, що здійснюється під керівництвом екскурсовода. Під час цього, екскурсант має змогу не лише побачити об'єкти, а й брати участь в їхньому аналізі.

Основою показу в екскурсійній діяльності є три елементи: по-перше, це безпосереднє спостереження об'єкта, ознайомлення з експонатами «портфеля екскурсовода»; по-друге, зорова реконструкція для відтворення зовнішнього вигляду втраченого об'єкту; по-третє, картини минулих подій, поведінки людей, про яких розповідає екскурсовод [50].

Показ в екскурсії – це цілеспрямований, послідовний процес ознайомлення екскурсантів з об'єктами, що розкривають тему екскурсії. Використання цього прийому під час екскурсії має бути послідовним та логічним [57, с. 4].

Отже, базовими для дослідження автора є такі поняття, як «екскурсія», «суть екскурсії», «екскурсійна діяльність», «екскурсант», «гід (екскурсовод)», «екскурсійна методика». Саме ними автор буде оперувати, досліджуючи такі-то питання як історія світової та вітчизняної екскурсійної справи, сутність та особливості екскурсійної справи в Україні, характеристика ринку екскурсій України та ін.

1.2. Історія світової екскурсійної справи

Серед науковців туристично-екскурсійної сфери, немає єдиної думки щодо визначення історичних періодів екскурсійної справи. Наприклад, американський автор Дж. Уокер виділяє передіндустріальний етап, коли для подорожей використовувались найпростіші засоби пересування, епоху залізниць, автомобілів, літаків і, нарешті, круїзних лайнерів [43]. Німецькі дослідники пропонують вважати період до початку XIX ст. передісторією туризму, XIX ст. – періодом елітарного туризму та появи спеціалізованих підприємств туристичних послуг, першу половину XX ст. – періодом становлення соціального туризму, далі – сучасний період масового туризму [76, с. 2].

Російські автори з Санкт-Петербургу кладуть в основу періодизації історії туризму соціально-економічні процеси, виділяючи початковий етап (до 1841 р.), етап становлення туризму як галузі (1841-1914 рр.), формування індустрії туризму (1914-1945 рр.) і, нарешті, з 1945 р. – етап монополізації туріндустрії. Науковці московської школи туризму ідуть за історичною періодизацією, пропонуючи розглядати історію туризму, починаючи з Давнього Світу, окремо – Середні віки, Нові часи (Відродження XVIII ст.), часи пару, зародження та розвитку капіталізму (XIX ст.), перша половина XX ст. і сучасний етап (після Другої світової війни) [66, с. 8].

Спочатку, мотиви для подорожування були досить примітивними, люди виходили за межі ареалів свого перебування у пошуках їжі, безпечного притулку, потім – у пошуках нових, багатших земель. Люди пересувалися пішки, водою, за допомогою плотів або човнів.

З появою розподілу праці з'являються подорожі з метою обміну та торгівлі. Мандруючи з господарськими цілями, люди відкривали для себе нові місця та явища, розширювали свої знання світу. Пізнавальний мотив, який спочатку мав вторинне значення, згодом перетворився на самостійну мету подорожі.

Вважається, що одними із найдавніших мандрівників були єгиптяни. Згадки і розповіді про подорожі єгипетських воєначальників, експедиції, споряджені фараонами з науковими (розвідувальними цілями) зафіксовані в давньоєгипетських папірусах. Найвідомішою подорожжю, що була проілюстрована зображеннями з написами на стінах храму Амон-Ра в Фівах (Луксор), стала експедиція цариці Хатшепсут до країни Пунт (узбережжя Східної Африки) в XV ст. до н. е. Найвидатнішими мореходами давнини були фінікійці, які здійснювали тривалі подорожі Середземним морем, а також – вздовж західних берегів Європи та Африки [76, с. 3]. Мотивами подорожей залишалися господарські потреби (торгівля, будівництво), пізнавально-розвідувальні заходи, але в ці часи вже з'являються релігійні мотиви (паломництво до храмів) та мотиви, пов'язані з появою перших державних утворень (завоювання нових земель, укріплення державних кордонів, контроль за територією тощо) [66, с. 10].

Згідно з твердженням Т. Г. Сокол «У рабовласницьких державах Месопотамії – Асирії та Вавілоні, де була сильна централізована влада, будувалися шляхи сполучення, створювалися притулки для подорожуючих чиновників і гінців. Багатьох мандрівників притягували великі міста-центри торговельного та культурного життя: Мемфіс і Фіви, Ніневія та Вавілон. Прообраз першого музею з'являється саме у Вавілоні в VI ст. до н.е., коли цар Навуходоносор виділяє одне крило свого палацу під «Кімнату див людства». У цей період визначаються «Сім див світу», які слід було побачити: єгипетські піраміди, висячі сади Семіраміди у Вавілоні, статуя Зевса роботи Фідія в Олімпії, храм Артеміді в Ефесі, Мавзолей в Галікарнасі, Колос Родоський та Олександрійський маяк [там само, с. 9]».

У Давній Греції з розвитком міст (полісів) починається і розвиток подорожей, пов'язаних як з торгівлею, державними потребами, так і з іншими цілями. Тут існувала розгалужена мережа шляхів, зв'язок між містами підтримували

«гемеродроми» (денні гінці), для яких будувалися спеціальні притулки на відстані денного перегону на коні. Греки, які вели суспільний спосіб життя, дуже часто відвідували масові видовищні заходи, свята, мистецькі фестивалі та спортивні змагання. Найбільші та найвідоміші з них – Олімпійські ігри, але були й інші – Пітійські, Істмійські, Німейські. Також, багато людей направлялися на свята на честь богів і просто до великих храмів: дізнатися про свою долю та дістати пораду в храмі Аполлона в Дельфах, поклонитися храму Афродіти в Коринфі або дістати зцілення в храмі Асклепія в Епідаврі. Останній набув статусу своєрідного курорту – цілющі джерела, притулки для розміщення прибулих, стадіон, театр на 17 тис. місць, галереї скульптур. Так з'являється лікувальний мотив для подорожей, що пізніше знайде поширення в античному світі. В цей же період з'являється ще один мотив для подорожей – освітній. Країною, куди греки їздили продовжувати свою освіту, був Єгипет [76, с.4].

У країнах Далекого Сходу, зокрема – в Китаї, подорожували вчені, державні службовці, послы. Відомим мандрівником з Китаю був Сим Цянь (II ст. до н. е.), який здійснив кілька великих подорожей, в результаті чого залишив географічно-етнографічний опис Китаю та сусідніх азіатських країн і народів.

У Давньому Римі знаходять свій розвиток такі мотиви подорожей як пізнавальний і освітній. Римлян приваблюють Єгипет, Греція – своєю історією, пам'ятками. Римські патриції, нащадки багатих сімей подорожують, продовжуючи свою освіту. Для зручності подорожуючих з'являються і путівники (опис семи див світу, складений греком Антипатром з Сидону (II ст. до н. е.), карта Ойкумени Клавдія Птолемея (II ст. н. е.), «Опис Елади» Павсанія (II ст. н. е.) тощо [66, с. 13].

Т. Г. Сокол зазначає, що римляни, як і греки дуже любили масові видовищні заходи: ігри, імператорські свята, гонки колісниць. А на бої гладіаторів і циркові вистави до Риму стікалися тисячі глядачів з усіх країв імперії. Римська держава мала добре обладнану мережу шляхів загальною довжиною до 120 км, на шляхах і в містах будувалися таверни та заїжджі двори для подорожуючих, які вже тоді відрізнялися за комфортом і були орієнтовані на представників різних верств римського суспільства. Значного поширення в Давньому Римі набувають подорожі

з метою лікування – до цілющих джерел, на морські узбережжя. Залишки старовинних курортів давньоримських часів збереглися на території Румунії, Болгарії, Швейцарії, Австрії, Франції. Відомий німецький курорт Баден-Баден виник на місці старовинного курорту Римської імперії Цивітас Аврелія Аквензис (III ст. н. е.) [66, с. 12].

Після падіння Римської імперії (V ст.) настає епоха Середньовіччя, рамки якої вченими визначаються V-XVI століттями. Цей період, особливо його початок у Європі відзначається складними умовами здійснення подорожей, а саме феодалною роздробленістю територій, численними небезпеками на шляхах, розбійниками і піратами, поганим станом шляхів і недосконалістю транспорту. Відповідно до слів Сокол Т. Г., в цей час подорожують купці та дипломати, письменники та вчені, ремісники та школярі, місіонери та паломники. Це період великих переселень народів, військових походів і завоювань, що дає нам підстави стверджувати, що в Середні віки мобільність людських мас збільшується. Дуже часто мотиви подорожей переплітаються: торгівля поєднується з пізнавальними мотивами, релігійні мотиви стимулюють завойовницькі походи, які в свою чергу теж сприяють пізнанню нових земель, народів і культур. Тому саме на період Середніх віків припадає початок Епохи великих відкриттів [66, с. 13].

Найважливішим мотивом для подорожей в цей період стає релігійний. У часи раннього Середньовіччя завершується формування основних світових релігій – буддизму (VI-IV ст. до н. е.), християнства (I-III ст.) та мусульманства (VI-VII ст.). Для паломників будувалися спеціальні притулки в містах і при монастирях, складались путівники. Прикладом такого путівника може служити складений ще в V столітті «дорожник» з описом маршруту від Галії до ріки Йордан. Опіка паломників була основним змістом діяльності деяких монашеських і рицарських орденів, таких як Орден тамплієрів, Орден іоанітів (госпітал'єрів). Останній був створений спеціально для допомоги купцям і паломникам під час подорожі, їх захисту від розбійників, надання їм послуг гостинності. Такий «паломницький сервіс» приносив хороші прибутки [66, с. 15-16].

На початку XI ст. саме паломницький рух знайшов своє відображення в організації воєнних експедицій християн-католиків на Схід, відомих як «хрестові походи». Офіційно метою хрестових походів було звільнення Святої землі від невірних – мусульман, які захопили Єрусалим ще у VII ст. [76, с. 5].

Араби вважаються чи не найбільшими завойовниками, та в той же час, мандрівниками Середньовіччя. Географія їх воєнних походів охоплювала майже усе Середземномор'я, північ Африки і частину території Західної Європи, зокрема Піренейський півострів. Імперія арабів – Халіфат, починаючи з VII ст., розповсюджувала свою владу і свою релігію – мусульманський іслам – на величезні території, по яких проходили важливі торговельні шляхи, що зв'язували Європу з Середньою Азією, Кавказом і далі – з Індією. Тому арабські купці стають посередниками у торгівлі Європи у Південною та Південно-Східною Азією, Китаєм та Індією [72].

Багдадський історик і географ Аль-Масуді в книгах про свої подорожі описав країни Близького та Середнього Сходу, Середню Азію та Кавказ, Східну Європу, Північну та Східну Африку. Мандрівниками були й арабські вчені Біруні, Ідрісі, а видатний вчений – лікар Абу-Алі-Ібн-Сіна (Авіценна) в XI ст. в своєму трактаті «Медичний канон» присвятив цілу главу рекомендаціям для подорожуючих щодо харчування, профілактики та адаптації в різних кліматичних зонах [66, с. 18].

Найвідомішим мандрівником того часу вважається Марко Поло. У книзі, що має назву «Книга Марко Поло» він описав все, що запам'яталося та вразило його у подорожах.

У Середньовічній Європі центрами торгівлі та ремесел стають великі міста, які притягують до себе купців, послів та інших подорожників. Для зручності їх подорожей склалися «інтерарії» – своєрідні путівники на основі мальованих мап з ілюстраціями. Однією зі сторін міського життя було проведення різноманітних свят, турнірів і карнавалів, на які стікалися натовпи глядачів. Поступово складаються карнавальні традиції в різних містах Італії, Франції, Німеччини. З періоду Середньовіччя традиційними стають карнавали та театралізовані свята у

Венеції, Римі, Парижі, Нюрнберзі, Кьольні, які й сьогодні приваблюють маси туристів [66, с. 19].

Разом з розважальними мотивами поступово відроджується й освітній мотив подорожей, який практично зник на початку Середніх віків. Подорожі «зادля освіти» виникають у Середньовічній Європі разом з появою великих європейських університетів, таких як Болонський (Італія, XI ст.), Паризька Сорбонна (Франція, XII ст.), Оксфордський та Кембріджський (Англія, XIII ст.), іспанська Саламанка (XIII ст.). В XIV ст. виникають університети Праги, Кракова, Гейдельберга. На початку XVI ст. в Європі вже нараховувалось 65 університетів [там само, с. 21].

Кінець Середніх віків знаменує собою початок Епохи великих відкриттів, пов'язаних з іменами Васко да Гама, Христофора Колумба, Абеля Тасмана і далі – першовідкривачів XVII-XIX ст. в результаті яких Земля перетворилася нарешті на єдиний історичний та економічний світовий простір. Передумовою початку Епохи великих відкриттів послужили як нові мотиви, пов'язані з необхідністю пошуку торговельних шляхів з Європи на Схід, вільних від арабської монополізації та більш безпечних, так і нові можливості. В цей час вдосконалюється суднобудівництво, винайдено компас і астролібію, способи збереження харчових продуктів – їх засолювання, з'являється нова зброя, розвивається картографія [66, с. 21].

Під керівництвом Фернана Магеллана була здійснена перша навколосвітня подорож, яка підтвердила кулястість Землі та стала причиною багатьох відкриттів, серед яких – Магелланова протока, Вогненна Земля в Південній Америці, численні острови в Тихому океані.

Відповідно до слів Худоби В. В., у XVII-XVIII ст. практично завершується процес відкриття населених континентів. На початок XIX ст. майже цілком досліджено та нанесено на карту світу найбільші річки і озера, визначено рельєфи континентів, окреслено їх границі, досліджено більшість острівних архіпелагів. Значну роль у цих процесах відіграли великі держави цього часу, зайняті пошуком нових територій для освоєння та торгівлі, такі як Нідерланди, Англія та Росія [76, с. 9-10].

У XVII-XVIII ст. починають формуватися купецькі торговельні мережі (португальці, голландці, англійці, італійці, вірмени, євреї), які ділять світ на своєрідні «зони впливу», мають свої банки, заїжджі двори та притулки, навіть засновують свої колонії. Багато купців та інших мандрівників збирали міські ярмарки, дуже популярні в цей час. Крім торговельних операцій, неодмінною складовою будь-яких ярмарків були веселощі, розваги, концерти та театральні вистави.

Також, в цей період все більше людей подорожують з освітніми та науковими цілями, вони відправляються у подорож, щоб ознайомитися з видатними досягненнями античності, з культурним життям великих європейських центрів. Цей період історії туризму називають «Епохою Гранд-туру» – великих освітніх подорожей молодих європейських аристократів [76, с. 11].

У цей період виникає французька назва «готель», якою позначали замки та резиденції, що використовувалися аристократами як помешкання під час подорожі, з'являються екскурсиводи, гіді-провідники. В цей період виникає і термін «ресторан». Він походить від назви знаменитого супу «restorantes» (зміцнюючий, відновлюючий), який подавався в паризькій таверні Буланже.

На рубежі XVII та XVIII ст. у деяких навчальних закладах Європи починають практикувати короткі екскурсії та прогулянки з природознавчою або краєзнавчою метою. Вони проводяться для забезпечення наочності та предметності навчання – за висловом видатного педагога XVII ст. Яна Амоса Коменського. Згодом з'являються екскурсійні гуртки, клуби – у Франції, Австрії, Німеччині, Росії, що існують на кошти самих учасників або меценатів. Таким чином на рубежі XVII та XVIII ст. зароджується екскурсійна справа [66, с.27-28].

Подорожі та екскурсії мають не лише навчальний характер. У цей час подорожує велика кількість освічених людей епохи – письменників і філософів, художників і музикантів – з метою долучитися до надбань світової культури. Культурно-освітній мотив – жага побачити видатні пам'ятки світової культурної спадщини – приваблює натовпи мандрівників до Греції, Франції, Італії. В цей час популярним став жанр путівних нотаток і романів, які викликали у читачів бажання

самим побачити країни, що описуються, їх дивовижну природу, міста. У 1800 р. було опубліковано твір, в якому вперше зафіксовано слово «турист» – «Спогади туриста» Стендаля. На початку XIX ст. англійський письменник Педж констатує, «що мандрівника в наш час називають туристом». Терміни «туризм» і «турист» з'являються в період XVII-XVIII ст. В їх основі – французьке слово «тур», «турне» – «подорож з поворотом додому» [там само, с. 29].

У цей період активізується лікувальний туризм, найбільш популярним стає лікування на бальнеологічних курортах. Серед відомих курортів того часу Віши, Баден-Баден, Карлсбад, в Росії – Марциальні води Петрозаводська, Мінеральні Води Кавказу, П'ятигорська, Кисловодська.

XIX ст. – дуже важлива сторінка в історії розвитку туризму. Багато дослідників туризму саме з XIX ст. починають його історію, вважаючи всі попередні етапи передісторією.

Початок XIX ст. відомий першими навколосвітніми подорожами російських мореплавців. Одна з них – експедиція І. Крузенштерна та Ю. Лисянського на кораблях «Надія» та «Нева» – сприяла новим відкриттям в акваторії Тихого океану. Російські дослідники зробили значний внесок у вивчення Центральної Азії, Монголії, Тянь-Шаню та Паміру [76, с. 12].

У XIX ст. відбулась науково-технічна революція, що призвело до нових відкриттів. В 1807 р. з'являється перший пароплав Р. Фултона, в 1814 р. – паровоз Дж. Стефенсона, а в 1825 р. – побудована перша залізниця між Ліверпулем і Манчестером. В Росії перша залізниця довжиною 27 км зв'язала Петербург і Царське Село (м. Пушкін), а в 1870 р. відкрилась залізнична лінія між Києвом і Балтою [66, с. 30].

З 1830 р. на вулицях Лондона почали курсувати перші автобуси (омнібуси). У 1837 р. з'явився телеграф, згодом – телефонний зв'язок. В 1872 р. з'являється перший спальний вагон Дж. Пульмана, в 1883 р. – вагон-ресторан. Друга половина XIX ст. відкриває еру круїзів на лайнерах, серед яких «Нормандія», на початку XX ст. з'являються гіганти «Лузітанія» та «Титанік». В 1898 р. німецький винахідник і підприємець Г. Даймлер продає перший автомобіль, а в 1903 р. злітає перший літак

братів Райт. Під час Першої світової війни літаки почали використовувати для пасажирських перевезень [там само, с. 33].

Розвивається готельна індустрія. У великих містах і на курортах будуються великі готелі сучасного рівня комфорту – з електрикою, ліфтами, гарячим водопостачанням, відкриваються фешенебельні ресторани.

Початок сучасного періоду історії туризму починається у 1841 р., коли Томасом Куком було організовано першу групову подорож 580 членів товариства тверезості з Ланкастера до Лафсборо, йому вдалося домовитися із залізницею Midland Railway Company про значні знижки на квитки завдяки їх кількості. В 1845 р. Т. Кук засновує туристичну фірму «Товариство Т. Кука», яка в 1847 р. підписує угоду із залізницею на надання оптових знижок для своїх туристів і починає організовувати групові та індивідуальні подорожі спочатку до міст Англії, а згодом – за кордон [66, С. 34]. В 1851 р. Т. Кук організовує подорож на Міжнародну промислову виставку до Лондону, в якій взяло участь більше 165 тисяч туристів, а в 1855 р. – таку ж масову подорож на Всесвітню виставку до Парижу, подорожі до Швейцарії, Франції, Італії та інших європейських держав. В цей час до словника туристичних термінів входять англійські слова «лайнер», «комфорт», «експрес».

В 1838 р. відкривається регулярний пароплавний зв'язок між Лондоном і Нью-Йорком. З 60-х рр. Т. Кук починає активно використовувати морський транспорт для організації подорожей і круїзів. Розширюючи географію подорожей, він розробляє екскурсійні та освітні тури, супроводжує паломницькі тури до Палестини і навіть – до Мекки.

Багато технологічних нововведень, запроваджених Т. Куком, і сьогодні використовуються в організації туристичних подорожей. Він перший запропонував комплексний турпакет за єдиною ціною («package-tour»), уклав угоди з транспортними компаніями, готелями та ресторанами [76, с. 13].

Слідом за фірмою Т. Кука в Англії виникають інші туристичні фірми, бюро, клуби та асоціації. Широка мережа туристичних бюро виникає у Швейцарії, а наприкінці XIX ст. в усіх європейських країнах створюються спеціалізовані підприємства туристичних послуг. В цей час в Росії працюють кілька десятків

агентств компанії Т. Кука, російські туристичні бюро – на зразок «Підприємства для громадських подорожей в усі країни світу Леопольда Ліпсона» в Петербурзі, що було засновано у 1885 р. [66, с. 34-35].

Таким чином, в історії туризму кінець XIX ст. ознаменувався появою його організованих форм. В цей час організація подорожей перетворюється на вигідний бізнес, закладаються основи формування індустрії туризму та його становлення як галузі економіки. Туризм все більше приймає масового характеру. Набувають поширення пізнавальні, освітні, релігійні тури, а також продовжують розвиватись ділові подорожі.

Перша половина XX ст. – це період бурхливого розвитку сучасних видів транспорту: різко зростає кількість приватних автомобілів, починаються міжнародні автобусні подорожі, з'являються перші авіакомпанії. Географія подорожей значно розширюється – до неї включаються практично всі країни Європи, Америка, Японія. Починається масовий випуск туристичних путівників.

Т. Г. Сокол зазначає, що окрім міжнародних подорожей у цей час активно розвивається внутрішній туризм – в основному це різноманітні природознавчі екскурсії, походи. Наприклад, у Німеччині популярним стає так званий «дачний туризм»; в Австрії та Швейцарії з'являються організації «друзів природи», що практикують виїзди фабричних робітників за місто на уїкенди; в Англії, а згодом і в інших європейських країнах виникають різноманітні спортивні клуби: циклістів (велосипедистів), гірські (альпінізм, сходження), природознавчі (пізнавально-пішохідні). У зв'язку з появою різноманітних видів активного туризму в цей час формуються два напрями організації туристичної діяльності: комерційний – через туристичні фірми та бюро і громадський – через громадські організації та клуби [66, с. 36].

У цей період починають створюватись міжнародні центри та організації з туризму. Першою з них була створена у 1898 р. Міжнародна Ліга туристичних товариств. В 1908 р. у Відні відкрився міжнародний центр туризму, а в 1925 р. в Гаазі відбувся перший конгрес Міжнародної спілки офіційних організацій з пропаганди туризму. Згодом – в 1947 р. – на основі саме цієї організації була

створена Міжнародна спілка офіційних туристичних організацій (МСОТО) – попередниця Всесвітньої туристичної організації (ВТО) [там само, с. 37].

Відповідно до твердження В. В. Абрамова та М. В. Тонкошкур, важливим кроком до поширення екскурсійної діяльності у Росії став циркуляр міністра народної освіти від 2 серпня 1900 р. за № 20.185, яким було скасовано літні канікулярні роботи учнів, а замість них рекомендувалося організовувати для учнів оздоровчі прогулянки та екскурсії. Крім того, неабияку роль у розвитку учнівських екскурсій зіграло введення 9 березня 1902 р. спеціального тарифу №6900 на проїзд учнів, що відправляються в освітні екскурсії. На всіх російських залізницях для груп екскурсантів установлювалась дешевша вартість на проїзд у вагонах 3-го класу, а вихованцям нижчих навчальних закладів при поїздках на відстані до 50 км надавався безкоштовний проїзд. У наступні роки умови цього спеціального тарифу змінювалися, але він зберігся загалом до 1917 р [2, с. 59].

Екскурсійна робота навчальних закладів Росії поступово почала одержувати теоретичну базу. До кінця 1900-х рр. у різних періодичних виданнях стало з'являтися усе більше статей, у яких були спроби висвітлення питань теорії екскурсознавства. Так, з'явилася книга «Шкільні екскурсії», що у 1910 р. була написана групою викладачів Петербурзького лісового комерційного училища за редакцією Б. Є. Райкова. У цій книзі вперше було висвітлено основні принципи екскурсійної методики, а також запропоновано систему навчальних екскурсій для різних класів[2, с. 60].

На початку ХХ ст. у Росії почали видаватися три спеціальних журнали, присвячених екскурсійній справі, а саме «Екскурсійний вісник» у м. Москва, «Російський екскурсант» у м. Ярославль й «Шкільні екскурсії та шкільний музей» у м. Бендери у Бессарабській губернії. Останній журнал було повністю присвячено шкільним екскурсіям, а у двох інших публікувалися теоретичні статті з екскурсознавства, розповіді про розроблені екскурсії, поради з організації екскурсій у школі, списки рекомендованої літератури тощо [2, с. 59].

У 1914 р. почалася Перша світова війна, і це значно відбилося на географії шкільних екскурсій і подорожей. Різко скоротилася кількість далеких поїздок, але продовжували розвиватися екскурсії по території своїх губерній.

Як зазначає В. В. Абрамов, з 1915 р. по 1917 р. при перегляді навчальних планів і програм була підписана нова програма для вищих початкових шкіл. У ній указувалося, що для кожного класу повинні бути розроблені план і програма екскурсій, які варто було б проводити в навчальні години. Таким чином, у школах Росії екскурсії, пов'язані з навчальним матеріалом, були визнані рівноправними серед інших методів навчання. Серйозною перешкодою при організації екскурсій зі школярами була відсутність необхідних навичок у вчителів. Розуміючи, що слабе знання теорії екскурсійної справи заважає якісному проведенню екскурсій, різні товариства та установи, що займалися їхнім розвитком, почали відкривати курси підготовки керівників екскурсій [2, с. 61].

З розвитком екскурсійної справи зростав інтерес до освоєння методів екскурсійної роботи. Однак відсутність єдиного методичного екскурсійного центра в Росії не дозволило створити якої-небудь системи підготовки керівників учнівських екскурсій [там само, с. 61]. Поради щодо організації та проведення екскурсій можна було почерпнути з журналів, що виходили в різних губерніях Росії. Але всі ці літературні джерела не могли повністю замінити спеціального навчання під керівництвом досвідчених теоретиків і практиків екскурсійної справи, тому нечисленні курси по підготовці керівників екскурсій, які були організовані в різних містах, викликали великий інтерес у вчительському середовищі. Курси були платними, у їхню програму входили лекції та екскурсії. На початку 20-х рр. стали проводитися конференції з питань екскурсійної справи. На них створювалася теоретична база екскурсійної діяльності [там само, с. 61].

У зв'язку з необхідністю наукового вивчення екскурсійної справи в 1921 р. були створені три науково-дослідних установи: Центральний музейно-екскурсійний інститут у Москві; екскурсійний відділ при Інституті методів позашкільної роботи; Науково-дослідний екскурсійний інститут у Петрограді. Цілі організацій були такими:

- вивчення екскурсознавства (теоретичні й практичні основи);
- узагальнення досвіду роботи різних установ в екскурсійній сфері (просвітительських організацій, шкіл й ін.);
- проведення лекцій по екскурсійній тематиці, систематичних курсів по залученню до екскурсійної справи більше широких кіл громадськості;
- організація конференцій і з'їздів по теоретичних і практичних питаннях [2, с. 62].

Науково-дослідні організації, створені в 1921 р., проіснували недовго. Через кілька років вони були розформовані або реорганізовані.

Друга половина ХХ ст. знаменує собою сучасний етап історії світового туризму. Після подолання післявоєнної руїни починається стабільний розвиток туризму, який на початку ХХІ ст. перетворюється на могутню індустрію, великий міжгалузевий комплекс, сприяє розвитку політичних і культурних контактів, стає важливим елементом економічної стратегії і вагомим чинником суспільного розвитку.

З огляду на вище викладене, можна дійти висновку, що екскурсійна сфера в світі пройшла великий шлях становлення від зародження, коли мотиви для подорожей були досить примітивними, а саме пошук їжі, пошук безпечного притулку, потім – пошук нових, багатших земель, до сучасного стану, коли екскурсійна діяльність є могутньою, економічно вигідною для багатьох країн індустрією.

1.2. Сутність та особливості вітчизняної екскурсійної справи

З моменту проголошення незалежності, Україна почала активно розвивати туристичну, й зокрема, екскурсійну галузь. Нині, це високорозвинена галузь, що відповідає сучасному ринковому середовищу та ефективному використанню туристичних ресурсів.

Екскурсія є важливим засобом пізнання людей, зокрема засобом вивчення історії рідного краю, ознайомлення з історико-культурною спадщиною.

Інтерес населення, в тому числі молоді, до вітчизняної історії все більше зростає. Великою популярністю користаються маршрути «Козацькі Січі», «Фортеці й замки України», «Монастирі України», «Гетьманські столиці» та ін.

Також популярністю користуються екскурсії до давніх міст Білгорода-Дністровського, Києва, Чернігова, Батурина та Чигирини.

Сьогодні, не існує жодних обмежень щодо тематики та ідеологічного змісту екскурсійної справи. Щороку набуває розширення тематичний спектр екскурсій, оновлюється їх зміст, що сприяє правдивому висвітленню вітчизняної історії.

Організація екскурсійної діяльності як пріоритетний напрямок туристичної індустрії потребує чіткого правового регулювання. Державне регулювання туризму в Україні націлене на ефективну роботу, в першу чергу, в напрямку розвитку внутрішнього туризму та європейської інтеграції.

Розвиток та організація екскурсійної діяльності в Україні підтримується і регулюється на національному рівні. Кабінет міністрів України 16 березня 2017 р. видав розпорядження № 168-р «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року». Цей документ було розроблено з метою створення необхідних умов для забезпечення прискореного розвитку сфери туризму і курортів, перетворення туристичної сфери у високоефективну, інтегровану у світовий ринок галузь. Серед напрямів роботи Стратегії: забезпечення безпеки туристів, а також захист їх прав та інтересів, забезпечення комплексного розвитку територій (дестинацій) зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури, реалізація законодавства ЄС у сфері туризму, удосконалення системи підготовки фахівців туристичної сфери, формування та просування позитивного іміджу України як країни привабливої для туризму. У межах Стратегії визначається інтегрований підхід до формування і реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, що передбачає розвиток та удосконалення екскурсійної діяльності. Впровадження міжнародної системи якості послуг у роботі гідів-перекладачів та екскурсоводів є одним із найважливіших напрямків реалізації Стратегії. [59].

Відповідно до констатації С. Г. Нездоймінова, організація екскурсійного обслуговування в правовому полі базується на урахуванні широкого кола питань. Вони включають дотримання:

- загальних положень правової бази регулювання туристичної діяльності в Україні;
- правового статусу туриста та екскурсанта (порядок в'їзду/виїзду та перебування в Україні), страхування та медичної допомоги, забезпечення безпеки, права та обов'язки туристів і екскурсантів);
- організації туристичного підприємництва;
- організаційно-правових основ діяльності (праця та соціальне страхування, оподаткування, використання земель та плати за землю, ведення розрахунків в іноземній валюті, бухгалтерський облік);
- міжнародних правових актів регулювання туристичної діяльності, а також відповідних стандартів [47, с. 120-121].

Також, невід'ємною складовою нормативно-правової бази для здійснення екскурсійної діяльності є законодавство щодо юридичної відповідальності за порушення законодавства в сфері туризму. До її складу входять господарський, кримінальний, цивільний кодекси, а також кодекс України про адміністративні порушення.

Прийнята в лютому 2002 р. постанова Державного комітету по туризму «Про концептуальні засади організації екскурсійної діяльності в Україні» передбачає відродження екскурсійної справи в Україні, введення чіткої системи підготовки та підвищення кваліфікації екскурсоводів, створення центрального Методичного центру, а також центрів в усіх регіонах країни, налагодження атестації кадрів [73, с. 145].

Крім того, в екскурсійній діяльності основи правового регулювання визначаються Законами України «Про туризм», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про підприємництво», «Про рекламу», «Про страхування», «Про захист прав

споживачів», Постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації виїзду дітей за кордон у туристичну подорож, на відпочинок та оздоровлення», «Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні», Наказом Державного комітету статистики України «Про затвердження форм державної статистичної звітності з питань туризму та інструкцій щодо їх заповнення», Наказом Міністерства освіти України «Про затвердження правил проведення туристичних подорожей учнівською та студентською молоддю України», Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва і Державної туристичної адміністрації України «Про затвердження порядку контролю за додержанням ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності», Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва та Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської та тур агентської діяльності» [47, с. 121-122].

Згідно з Ліцензійними умовами, екскурсійне обслуговування туристів необхідно здійснювати за програмами, що складають суб'єкти туристичної діяльності, які здійснюють таке обслуговування як згідно з придбаним туром, так і як додаткове: за бажаннями туристів і за додаткову оплату.

Відповідно до С. Г. Нездоймінова, суб'єкти туристичної діяльності, котрі займаються розробкою та реалізацією власного екскурсійного продукту, повинні оформляти наступні документи:

- технологічна карта екскурсії;
- контрольний текст екскурсії;
- матеріали «портфеля екскурсовода»;
- схеми маршрутів екскурсій;
- договори з транспортними компаніями (у випадку здійснення екскурсії на транспорті);
- договори з музеями, заповідниками, іншими закладами;
- прейскурант цін на послуги [47, с. 122].

У Статті 21 Закону «Про туризм» зазначено основні положення, які стосуються Договору на екскурсійне обслуговування: «За Договором на екскурсійне обслуговування одна сторона (суб'єкт, що здійснює туристичну діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які не вміщують у себе послуги з розміщення» [32].

Крім того, зазначається, що договір на екскурсійне обслуговування укладається за правилами, визначеними цивільним кодексом, у тому числі відповідальність сторін за невиконання умов договору або неналежне виконання зобов'язань відповідно до договору, порядок припинення договору на екскурсійне обслуговування. Також, екскурсійне підприємство повинно видати екскурсанту ваучер.

Закон вимагає від екскурсійної організації надання достовірної інформації споживачу щодо екскурсійного обслуговування, його видів та особливостей, кваліфікації екскурсовода, який буде проводити маршрут, порядку та строків оплати екскурсійної послуги тощо.

Стосовно суб'єктів, що проводять екскурсії, іншими словами – екскурсоводами можуть працювати особи, які мають повну чи неповну вищу, або фахову передвищу освіту з відповідним дипломом чи посвідченням (сертифікат). Залучення туристичною фірмою до роботи із клієнтами екскурсоводів, гідів-перекладачів можливе за наявності в них документів, що підтверджують їх фахову підготовку. Копії цих документів зберігаються у туристичній фірмі. При проведенні екскурсії екскурсовод повинен мати табличку (бейдж), в якій зазначається назва суб'єкта туристичної діяльності та його телефон, прізвище, ім'я, по батькові [58].

Екскурсовод проводить екскурсії лише за наявності наряду-путівки. Наряд-путівка повинен містити положення щодо найменування суб'єкта туристичної діяльності, номера ліцензії, прізвища екскурсовода (гіда-перекладача), теми екскурсії, маршруту і виду транспорту, тривалості, години початку і закінчення

екскурсії, дати проведення екскурсії, місця зібрання групи, кількості та складу екскурсантів, найменування замовника та його телефон, ціну, а також підпис особи, яка видала наряд-путівку та печатку. Після закінчення екскурсії наряд-путівка повертається суб'єктові туристичної діяльності, який веде облік.

На ринку екскурсійних послуг України функціонують чотири різновиди організацій (суб'єктів ринку):

- екскурсійні підприємства, що виробляють власну продукцію;
- посередницькі організації (співпрацюють із фірмами-партнерами);
- постачальники (музеї, заклади харчування, транспортні підприємства тощо);
- торговельні організації (турагенства) [56, с. 12].

Майже не існує таких туристсько-екскурсійних організацій, які б виконували лише одну з перерахованих вище функцій. Багато підприємств об'єднують дві або три функції з організації обслуговування екскурсантів. Наприклад, екскурсійне бюро може не тільки створювати екскурсійний продукт, але й виконувати посередницькі функції стосовно постачальників послуг, зокрема організація транспортних перевезень, організація харчування тощо, або щодо приймаючої в іншому місті фірми, музею, і паралельно займається реалізацією екскурсій інших фірм або окремих послуг.

У великих організаціях зазначені функції виконують різні відділи, у малих і середніх організаціях може функціонувати один відділ, або ця діяльність здійснюється групою екскурсоводів і менеджерів.

Відповідно до думки М. М. Поколюдної, екскурсійні організації комбінують послуги безпосередніх виробників (музеїв, транспортних, та інших організацій), а також самі створюють й надають екскурсійні послуги (екскурсії), тобто вони є екскурсійними туроператорами. Екскурсійний туроператор планує і створює маршрут, програму й пакет послуг екскурсії для екскурсантів на груповій або індивідуальній основі [56, с. 12].

Водночас, екскурсійні бюро є турагентами, які залучають до своєї діяльності екскурсоводів, керівників екскурсійних груп, викладачів шкіл, працівників

профспілок і доручають їм роль турагента – продавця екскурсійних послуг. Однак, відповідно до Закону України «Про внесення змін до закону «Про туризм» дані підприємства не повинні одержувати ліцензії ні на туроператорську, ні на турагентську діяльність. Отже, для того, щоб зайнятися наданням послуг з екскурсійного обслуговування достатньо лише реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності, а також дозволу на право здійснення туристичного супроводу [там само, с. 12].

Основними складовими екскурсійної діяльності на підприємстві є дослідження ринку екскурсійних послуг, інакше кажучи, маркетинг, створення екскурсій, підготовка екскурсовода, реклама екскурсійних продуктів, комунікаційна діяльність, менеджмент, екскурсійне обслуговування та безпека екскурсантів. Під маркетингом екскурсійної діяльності розуміється вивчення та облік попиту й вимог ринку для створення конкурентоспроможного продукту. Основним завданням екскурсійного маркетингу є формування асортименту послуг та продуктів для реалізації на підприємстві [56, с. 13].

Екскурсійні фірми можуть займатися наданням додаткових послуг, серед яких продаж квитків на різні івенти, продаж квитків на транспортні перевезення, продаж путівників та мап тощо.

Таким чином, діяльність екскурсійних підприємств може бути представлена такими послугами:

1) Екскурсійні послуги:

- розробка та проведення екскурсій;
- розробка екскурсій на замовлення туроператорів;

2) Екскурсійні послуги, що стосуються турагентської діяльності:

- продаж власних екскурсійних продуктів;
- реалізація екскурсійних продуктів інших туроператорів, музейних установ, національних парків, окремих екскурсоводів тощо;

3) Надання додаткових та супутніх послуг.

На рис. 1.3.1 автор схематизував послуги, що надаються в екскурсійній діяльності.

Рис. 1.3.1. Послуги в екскурсійній діяльності.

Джерело: самостійно розроблено автором.

Одним з найважливіших завдань екскурсійного підприємства є інша складова, а саме створення екскурсій. Задля успішного виконання цього завдання необхідно домогтися злагодженої роботи від колективу підприємства, врахування відмінного підходу до різних сегментів споживачів.

Що стосується підготовки екскурсовода, то до проведення екскурсій допускаються лише особи, які мають спеціальну підготовку, підтвержену документом державного зразка про присвоєння кваліфікації екскурсовода, володіють усіма необхідними для проведення екскурсійної діяльності знаннями, вміннями та навичками, а також склали індивідуальний текст екскурсовода за темою екскурсії.

Ще однією важливою складовою є реклама. Інструмент реклами є найвагомим складником у туристичній, та зокрема, екскурсійній сферах діяльності у сучасному світі. Рекомендується застосовувати традиційні види реклами, серед яких брошури, проспекти, туристичні газети, тендери, реклама в інтернеті та соціальних мережах.

Що стосується комунікаційної діяльності в екскурсійній сфері, то до її складу входить: спілкування з замовниками, робота з постачальниками й посередниками, а також документальне оформлення взаємин.

Іншим складником є менеджмент екскурсійної діяльності, тобто управління туристсько-екскурсійним підприємством. Перед менеджментом завжди стоять цілі підприємства, які визначаються запитами клієнтів. Для виконання завдань задля досягнення цих цілей в організаціях застосовують управління, яким керують менеджери-фахівці. Існує п'ять основних функцій менеджменту: планування, організація, координація, мотивація, контроль [56, с. 23].

Що стосується екскурсійного обслуговування, то це безпосереднє проведення екскурсії для екскурсантів. Складовими екскурсійного обслуговування є якість транспортного обслуговування, кваліфікації екскурсовода, підготовка та відношення екскурсантів, підхід екскурсовода до різних груп споживачів тощо.

Важливою складовою екскурсійного обслуговування є забезпечення безпеки екскурсантів під час проведення екскурсій. Згідно з законом України «Про туризм»: «безпека в галузі туризму – сукупність факторів, що характеризують соціальний, економічний, правовий та інший стан забезпечення прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в галузі туризму [32]».

Автор повністю згоден з думкою М. М. Покоłodної, що задля забезпечення безпеки екскурсанті, а також уникнення ризикових ситуацій екскурсійне підприємство повинно мати комплект документів щодо забезпечення безпеки екскурсантів і керуватися ним у своїй діяльності, серед яких розроблені й затверджені правила поведінки персоналу у випадках настання надзвичайних ситуацій. Спорядження й інвентар, які застосовуються під час обслуговування екскурсантів мають відповідати встановленим нормативним вимогам, дійсним для певного спорядження [56, с. 27].

На рис. 1.3.2. автор схематизував усі складові екскурсійної діяльності.

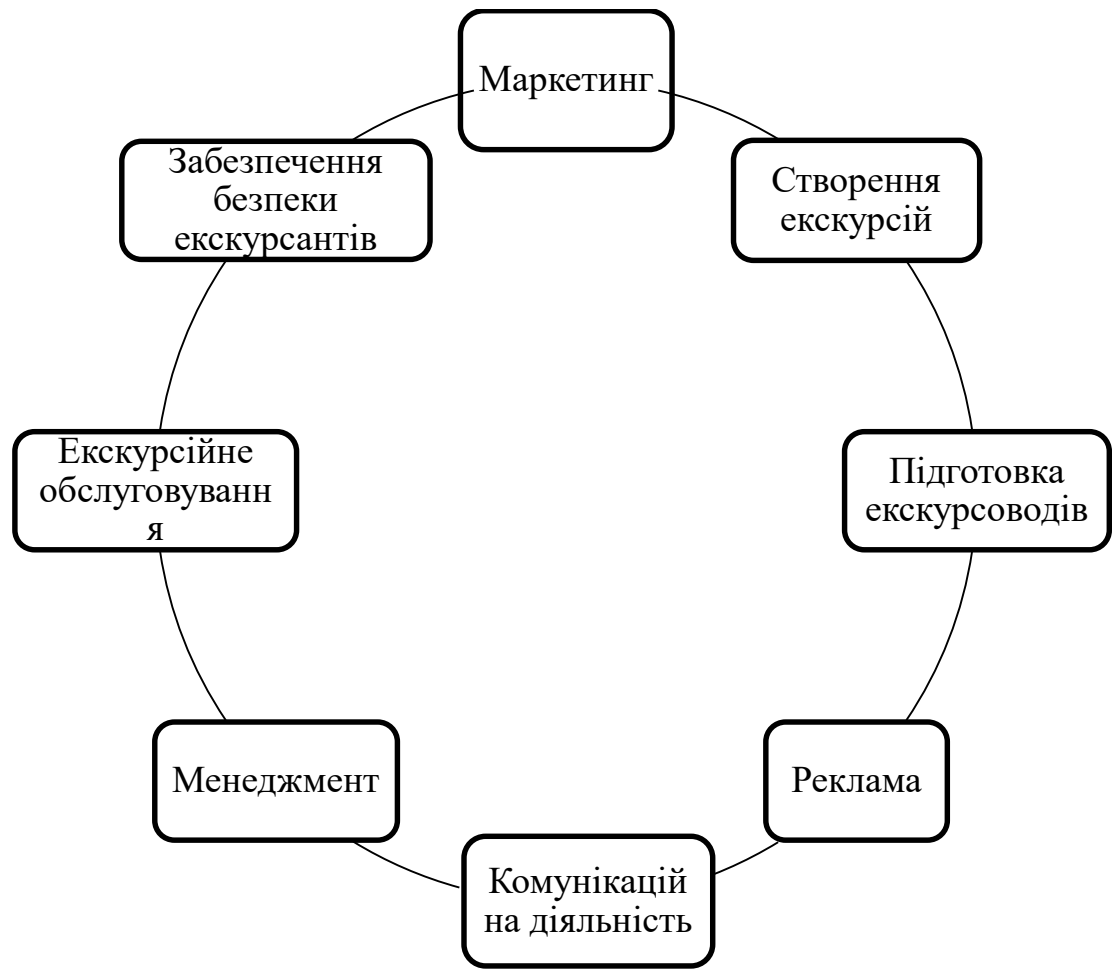

Рис. 1.3.2 Складові екскурсійної діяльності.

Джерело: систематизовано автором за [56].

З огляду на вище зазначене, можна дійти висновку, що екскурсійна сфера в Україні підтримується і регулюється на національному рівні. Важливими документами, що регулюють екскурсійну діяльність є «Стратегія розвитку туризму та курортів до 2026 р.», постанова державного департаменту туризму «Про концептуальні засади організації екскурсійної діяльності в Україні», закони України «Про туризм», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про підприємництво», «Про рекламу», «Про страхування», «Про захист прав споживачів», Наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики і підприємництва та Міністерства культури і туризму України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження туроператорської та турагентської діяльності».

РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

2.1. Основні етапи становлення екскурсійної справи

Історія української екскурсійної справи становить понад 200 років. Вивчивши значний масив інформації та дослідивши роботи фахівців екскурсійної справи, які писали про історію екскурсійної справи, а саме В. К. Федорченка [73], О. М. Костюкової, Т. А. Дьорової [74], В. В. Абрамова [2], Т. Г. Сокол [66], автор виділив 9 основних етапів становлення екскурсійної справи на теренах України.

Перший етап (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) в цей період були здійснені перші кроки до проведення організованих поїздок в західно-українських землях з метою розвитку освіти, що супроводжувалось зростанням інтересу людей до навколишнього життя, історії рідного краю. У цей час проводяться перші екскурсії та екскурсійні прогулянки для груп учнів. Ініціаторами таких екскурсій-прогулянок були педагоги. Завдяки таким педагогам, а також методистам у 1786 р. у «Статуті народних училищ» було відображено рекомендації щодо проведення шкільних екскурсій. А у «Шкільному статуті» (1804 р.) було надруковано рекомендації щодо організації та проведення прогулянок (екскурсії) не лише на природу, але й до поміщицьких мануфактур, майстерень ремісників та інших підприємств [2, с. 59].

Другий етап (середина – кінець XIX ст.) відбувався в умовах поживлення суспільно-політичного руху, звернення інтелектуальних кіл до інтересів народу, його життя. У цей період екскурсіям надавалось значно більше уваги, особливо, науковим і освітнім. Поява ідей вітчизнознавства дала поштовх розвитку думки про наочність навчання, про вивчення рідного краю. Запровадженню екскурсій на освітню тематику в Україні значною мірою сприяло вивчення українською інтелігенцією кращого досвіду у цій справі низки європейських держав, серед яких Франція, Німеччина, Швейцарія, Австро-Угорщина тощо, творів видатних просвітителів і педагогів, на думку яких прогулянки та екскурсії учнів були важливою складовою навчання.

У цей період засновуються перші краєзнавчо-туристичні об'єднання, гуртки, клуби тощо. У 1863 р. було створено просвітницьке об'єднання «Громада», 1883 р. – «Кружок етнографічно-статистичний», товариство «Просвіта», наукове товариство ім. Т. Шевченка та ін. [79, с. 272].

Третій етап (90-і рр. XIX ст. – 1918 р.) характеризується зародженням організаційних засад у розвитку екскурсійного руху. Особливою популярністю у цей час користуються спеціалізовані екскурсії – археологічні, ботанічні, геологічні. На рубежі XIX-XX ст. в екскурсійній діяльності України свою роль починають відігравати комерційні структури, створені приватними підприємцями. Зростає кількість кооперативів, які виконували культурно-освітні функції: фінансували українські свята, зокрема роковини з дня народження Т. Г. Шевченка, організовували лекції, сприяли поширенню українських книг, а також проводили екскурсії по визначних історичних місцях України [79, с. 273].

Інтерес до екскурсійної справи на західноукраїнських землях зростає, що зумовлено появою туристично-краєзнавчих та спортивних товариств, серед яких «Чорногора», «Пласт», «Сокіл», «Січ». У цей період набуває поширення організація екскурсій різної тематики для учнів навчальних закладів, а також проведення студентських екскурсій за фахом. Великого значення мали історичні екскурсії, в основному, їх проводили вчителі історії. Увагу учнів, насамперед, привертала історичні пам'ятки таких великих міст, як Київ, Львів, Ялта тощо. У кінці XIX – на початку XX ст. застосовувались паломницькі екскурсії, з метою релігійно-морального виховання молоді. На початку XX ст. було організовано та проведено літературно-мистецтвознавчі екскурсії, де екскурсоводами, зазвичай, виступали вчителі літератури та малювання. У цей період набувають розвитку виробничі екскурсії на заводи, шахти, рудники, телефонні станції, телеграфи, типографії тощо. У 1909 р. в українських гімназіях почала діяти «Самовиховна шкільна громада», яка організовувала учням прогулянки та екскурсії [74, с. 9].

У 1911 р. було засновано молодіжне товариство «Пласт», члени якого під час туристських походів виробляли навички участі в таборванні, рятівництві тощо.

У циркулярі від 16 листопада 1917 р. за підписом генерального секретаря народної освіти, а з січня 1918 р. першого міністра освіти УНР Івана Стешенка були поставлені завдання перед директорами шкіл всіх відомств, підрозділами про національне виховання у школах, підкреслено необхідність організації екскурсій та подорожей, завдяки чому, учні на власні очі змогли б побачити видатні пам'ятки. Українська інтелігенція дбала про піднесення національної свідомості й одним з найбільш дієвих засобів у цій справі було визнано так званий екскурсійний метод. Екскурсійною справою в УНР займалися й профспілки, які ставили собі за мету сприяти культурному розвитку своїх членів [2, с. 128].

Четвертий етап (1919 – 1927 рр.) фахівці, що займаються вивченням історії туристичної сфери, називають «золотим десятиріччям» розвитку екскурсійної справи, тому що в цей час почав розвиватися масовий науково-екскурсійний рух, що сприяв розвитку вітчизняних традицій екскурсійного обслуговування.

У 1920 р. при музеї УНТ було створено екскурсійне бюро, яке існувало недовго, проте проводило активну роботу. Протягом 1920 р. відбулося чотири засідання бюро, на яких доповідали про стан екскурсійної справи в Україні [74, с. 19].

Туристична, й зокрема, екскурсійна сфера стала одним з найбільш пріоритетних напрямів діяльності регіональних органів освіти.

Науковці-краєзнавці великих міст, а саме Києва, Львова, Харкова, Одеси, Катеринослава (нині м. Дніпро), Херсону, а також інших адміністративних і культурних центрів України наполегливо працювали над створенням спеціальної літератури: путівників, нарисів з історії тощо.

Починаючи з 1924 р. активно розвивається й ленінська тематика екскурсій. З'являються перші екскурсії про життя та діяльність вождя революції, а також його соратників. Зі спорудженням пам'ятників і створенням музеїв В. І. Леніна тематика екскурсій набуває ще більшого поширення.

У 1926 р. в Україні було створено акціонерне товариство «Укртурс», діяльність якого була спрямована на ідеологізацію мас. У цей період працювали ще

кілька акціонерних туристично-екскурсійних організацій, серед яких «Українське міжпайове екскурсійне товариство» тощо [74, с. 47].

Протягом 1920-30-х рр. починає застосовуватися таке нововведення, як цикли екскурсій. Це відбувалося для глибшого вивчення тієї чи іншої галузі. У цей час набувають поширення циклові екскурсії по біології, сільському господарству тощо.

П'ятий етап (1928 – 1941 рр.) пов'язаний з утворенням перших радянських туристичних організацій, серед яких УМПЕТ (1928-1930 рр.), ВАТ «Інтурист»(1929 р.), Центральна дитяча екскурсійно-туристська станція (1930 р.), ТЕУ ЦРПС (1936-1941 рр.), Об'єднане екскурсійне бюро НКО РСФРР (1926-1928 рр.), «Радтур» (1928-1930 рр.). Екскурсії з іноземними робітничими делегаціями проводили УМПЕТ, ВАТ «Інтурист». У цей період починають використовуватися різні види громадського транспорту для проведення масових екскурсій [2, с. 116-117].

Події Другої світової війни на певний час загальмували розвиток туризму та екскурсій. Лише після завершення війни туристично-екскурсійні установи почали відновлювати свою діяльність.

Шостий етап (1946 – 1968 рр.) характеризується відбудовою екскурсійних установ, зростанням їх матеріально-технічної бази, розширенням мережі екскурсійних об'єктів: будівництвом нових міст, реконструкцією історичних міст, відбудовою міст після Другої світової війни, будівництвом житлових, громадських і промислових споруд, створенням меморіальних комплексів, пам'ятників революційної, бойової слави тощо. На Львівщині, у цей період, спостерігається пожвавлення шкільного екскурсійного руху, який набув масового характеру. Після Другої світової війни у західних областях України на екскурсійну справу посилюється ідеологічний тиск. Від екскурсиводів Львівщини та інших західноукраїнських земель вимагалось проводити екскурсії без будь-якого прояву націоналізму. Одним із проявів націоналізму вважався «відхід від насущних передових питань сучасності в далеке минуле, ідеалізація старовини, умовчання про віковічну

непримиренну класову боротьбу людей, яких експлуатували з експлуататорами» тощо [79, с. 274].

У повоєнний період екскурсійною справою займалися ТЕУ ВЦРПС (з 1962 р. Республіканська рада з туризму), ЦК ЛКСМУ, Республіканська дитяча екскурсійно-туристична станція, ВАТ «Інтурист», «Супутник», товариство «Знання», Українське товариство охорони пам'яток історії та культури.

До екскурсій цього періоду включали показ історичних пам'яток та меморіалів, дошок пошани передовиків п'ятирічок, показували «здобутки» радянської влади тощо. Більшість екскурсій доповнювалися політичним змістом. Крім того, у цей період починають створювати методичні посібники та поради для допомоги гідам-перекладачам.

На *сьомому етапі* (1969 – 1986 рр.) відбувається посилений розвиток екскурсійної діяльності в Україні. Як зазначив В. К. Федорченко, «значною віхою в розвитку туризму та екскурсій стала прийнята в травні 1969 році постанова ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР і ВЦРПС «Про заходи подальшому розвитку туризму та екскурсій у країні» [74, с. 124].

У жовтні 1980 р. було прийнято постанову «Про подальший розвиток і вдосконалення туристсько-екскурсійної справи в країні», у якій зазначалось, що туристсько-екскурсійна справа перетворилась на значну галузь обслуговування населення, надійно увійшла в побут радянських людей, стала дійовою формою пропаганди завоювань Великого Жовтня, успіхів комуністичного будівництва, важливим засобом виховання трудящих, зміцнення їх здоров'я [там само, с. 128].

Відповідно до слів В. К. Федорченка, розвитку і вдосконаленню екскурсійної справи в СРСР сприяла участь Центральної ради з туризму та екскурсій у підготовці та проведенні у Москві Ігор XXII Олімпіади (1980 р.) [74, с. 127].

Істотних змін, в цей період, зазнало транспортне обслуговування туристів. У 1983 р. 23 туристичні автобази налічували 911 автобусів, тоді як в 1959 р. їх кількість становила лише 15 [79, с. 275].

В 1985 р. в Україні туристичним обслуговуванням займались республіканська, 25 обласних і Київська міська рада з туризму та екскурсій. Ці

структури займалися організацією планових маршрутів, розвитком матеріально-технічної бази, координацією та управлінням туристичних потоків в Україні [79, с. 275].

Восьмий етап (1987 – 1990-і рр.) визначається як перехідний. Екскурсійні установи перейшли на самофінансування та госпрозрахунок. У цей період продовжують застосовуватися традиційні форми обслуговування, а також впроваджуються нові.

Відповідно до слів В. К. Федорченко, у 80-х роках в Україні екскурсії проводились більш як на 3 тис. тем, їх відвідувало майже 50 млн осіб у рік. Щоденно у республіці в екскурсіях брали участь у середньому понад 110 тис. осіб. До них входять: туристи, що здійснювали подорожі по всесоюзних і місцевих маршрутах; групи на маршрутах вихідного дня; слухачі системи політичної та економічної освіти; учасники нарад, конференцій, симпозіумів; учні шкіл та студенти; представники різних професій [74, с. 137].

Починаючи з 1991 р. та протягом наступних п'яти років екскурсійна справа переживала період, що має назву «велика руїна». У цей період змінюється тематика екскурсій, відбувається відхід від історико-революційної, ленінської, партійно-комсомольської тематик до історико-краєзнавчої та релігієзнавчої. З'являються екскурсії про маловідомі або невідомі сторінки вітчизняної історії, такі як «Австрійський Львів» («Міст-тур» – м. Львів), «Львів польського періоду» («Пілігрим» – м. Львів). У 1992 р. було створено Державний комітет України з туризму [2, с. 162].

На *сучасному етапі* (кінець 90-х рр. ХХ – сьогодні) в Україні відбуваються певні зрушення в сфері екскурсійної діяльності. Активізацією екскурсійної діяльності займається організація «Укрпрофтур», створена у 1991 р. Відповідно до слів В. В. Абрамова, це єдина туристична структура, яка спромоглася певним чином зберегти деякі традиції екскурсійно-методичної школи в системі профспілкового туризму, в той час як Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, АТ «Супутник-Україна» втратили свої пріоритети в цій справі. Виходячи із завдань, визначених правлінням, ЗАТ «Укрпрофтур» на

початку 2002 р., більшість обласних закритих акціонерних товариств, дочірніх підприємств та їх філій здійснили змістовні практичні кроки щодо відродження та активізації екскурсійно-методичної діяльності [2, с. 177].

Узагальнивши інформацію з питання розвитку екскурсійної справи, автор виокремив такі етапи її розвитку в Україні: зародження (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.); становлення (середина – кінець XIX ст.); виникнення організаційних форм екскурсійної діяльності (90-і рр. XIX ст. – 1918 р.); «Золоте десятиріччя» (1919 – 1927 рр.); створення радянських екскурсійних організацій (1928 – 1941 рр.); післявоєнна відбудова екскурсійної справи (1946 – 1968 рр.); найвищий розвиток радянської екскурсійної справи (1969 – 1986 рр.); перехідний період (1987 – 1990-і рр.); сучасний етап (кінець 90-х рр. XX – сьогодні). Схематично вони представлені на рис.2.1.1.

Більш детальну інформацію за етапами розвитку екскурсійної справи в Україні систематизовано і представлено у хронологічній таблиці (див. Додаток Б).

Отже, екскурсійна справа в Україні пройшла цілу низку етапів: від зародження (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) до сучасного етапу (кінець 90-х рр. XX – сьогодні). Виокремлення 9 конкретних етапів її розвитку уможливилось завдяки таким критеріям, як аналізу контенту екскурсій, появи органів, що опікувалися організацією та проведенням екскурсій, формам екскурсійного обслуговування, нормативно-правовим документам, що регулювали та досі регулюють екскурсійною діяльністю.

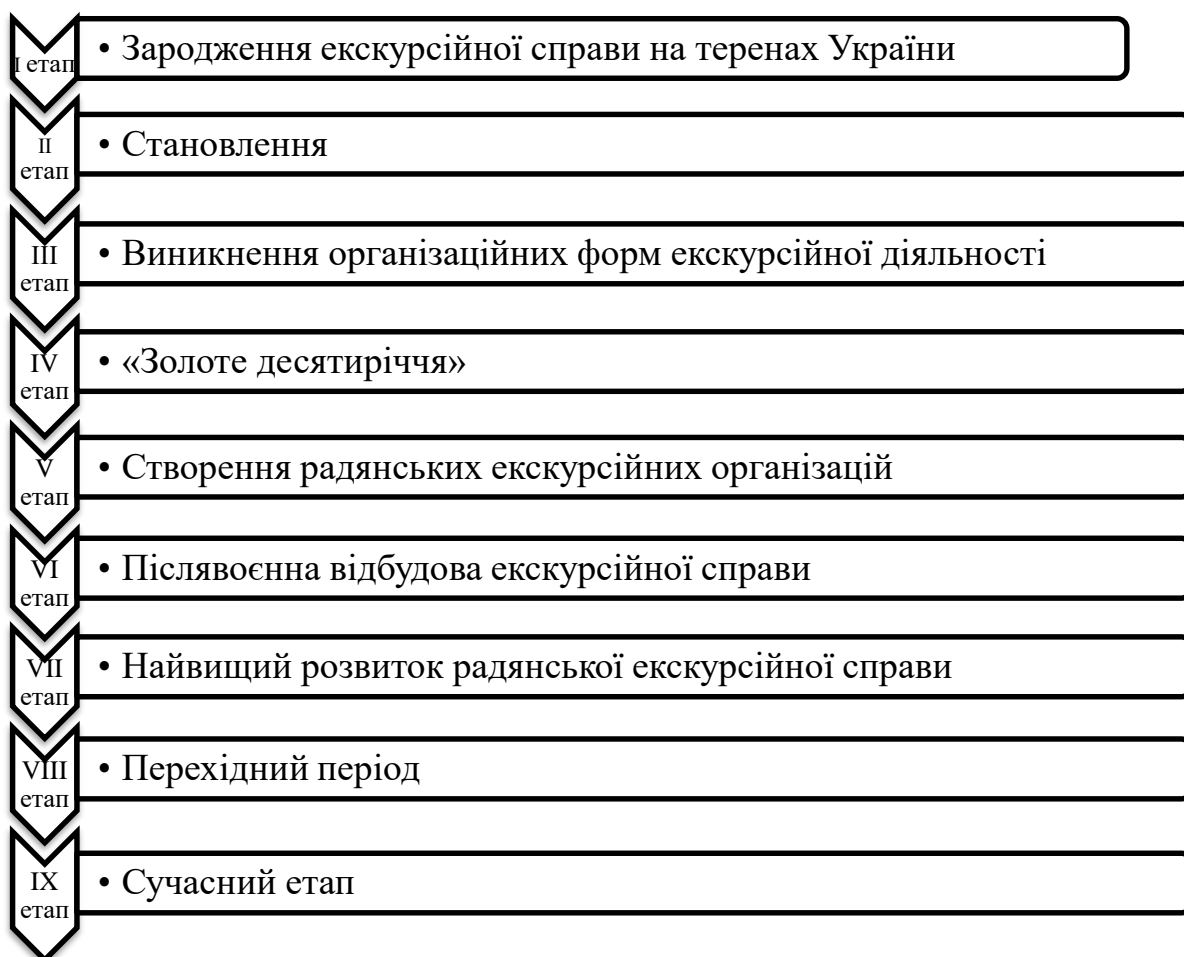

Рис.2.1.1. Етапи розвитку екскурсійної справи в Україні.

Джерело: самостійно розроблено автором.

2.2. Характеристика ресурсного та інфраструктурного потенціалу України для забезпечення екскурсійної діяльності

На думку автора, Україна володіє значним ресурсним та інфраструктурним потенціалом для забезпечення туристичної та екскурсійної діяльності.

Природні та історичні ресурси створили в Україні потужну базу для розвитку екскурсійної справи. Основними чинниками привабливості рекреаційно-туристичних ресурсів є природа, клімат, мистецтво, історія, архітектура, релігія.

Автор виділив ресурси, що забезпечують екскурсійну діяльність:

- пам'ятні місця, що пов'язані з історичними подіями;
- місця (будівлі, споруди тощо), пов'язані з життям і творчістю видатних людей;

- природні ресурси (парки, водоймища, заповідники та ін.);
- експозиції музеїв, галерей та виставок;
- пам'ятки археології;
- пам'ятки мистецтва (скульптури та ін.).

На рис. 2.2.1. схематично відображено ресурси, що забезпечують екскурсійну діяльність.

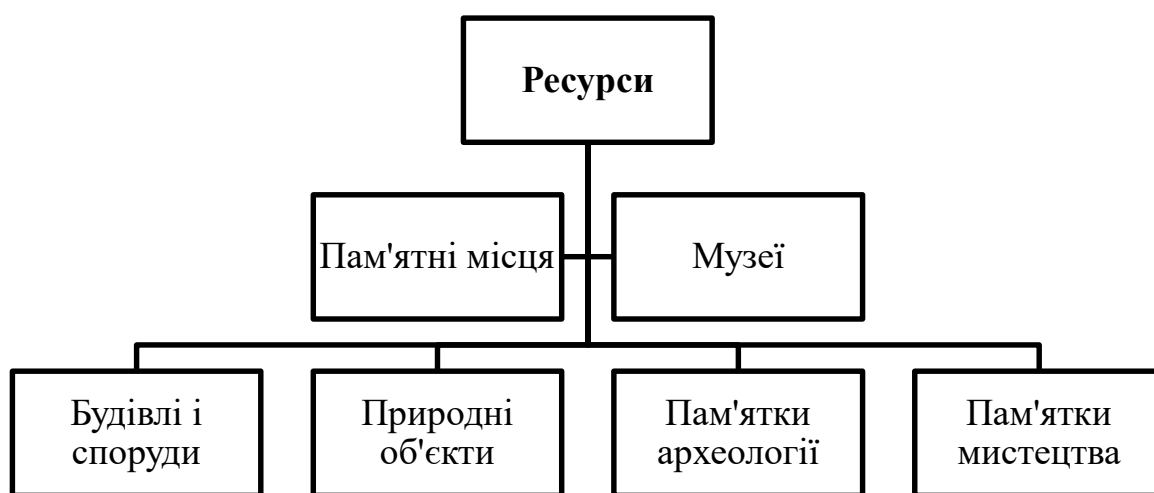

Рис.2.2.1. Ресурси, що забезпечують екскурсійну діяльність.

Джерело: самостійно розроблено автором.

Україна володіє потужним рекреаційними ресурсами, що мають міжнародне значення. В нашій країні є туристичні ресурси, які включені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, серед них Софіївський собор з архітектурним ансамблем, Києво-Печерська лавра, ансамбль історичного центра Львова, церква Спаса на Берестові, резиденція Митрополитів Буковини і Далмації, дуга Струве, букові праліси Карпат, дерев'яні церкви Карпат, Херсонес Таврійський.

Природні ресурси України включають водну мережу, до складу якої відносяться узбережжя Чорного та Азовського морів, численні річки, серед яких Дніпро, Південний Буг та ін., родовища лікувальних грязей, серед яких відомі родовище Ріпне, Кирилівське, Куяльницьке, а також родовища мінеральних вод, до

складу яких входять Шаянське, Полянське, Трускавецьке та багато інших родовищ [55].

Також до складу природних ресурсів включають національні природні парки, в Україні їх кількість сягає 51 об'єкту, серед найвідоміших Шацький та Хотинський національні парки, а також – Подільські Товтри; природні заповідники, серед яких заповідник Асканія-Нова, Дунайський біосферний заповідник, природний заповідник «Горгани».

Проведений детальний аналіз природних та історико-культурних ресурсів дозволяє узагальнити відомості про екскурсійний потенціал регіонів України.

На території Вінницької області функціонує 338 природоохоронних об'єкта. Природні ресурси області становлять заказники, заповідники, пам'ятки природи загальнодержавного та місцевого значення, пам'ятки садово-паркового мистецтва, водоймища, ліси, родовища радонових та мінеральних вод, серед них Хмільник, Немирів, Бронницьке.

Серед найцікавіших туристичних об'єктів музей-садиба М. І. Пирогова, літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, дерев'яні церкви Миколи (1746 р.) та Юрія (1726 р.), колишня ставка Гітлера «Вервольф», руїни замків у Бару, Озаринцях, Хмільнику, світломузичний фонтан «Рошен», культові споруди XVI-XIX ст. у мм. Шаргороді, Немирові, Вінниці, Могилеві-Подільському. Сьогодні, у Вінницькій обл. функціонує близько 120 музеїв, серед них 23 державні та 97 самодіяльних. В загальному 3,5 тис. пам'яток області охороняються державою [55].

До складу Волинської області входить 209 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, найвідомішим є Шацький природний національний парк. Крім цього, природні ресурси області становлять 135 озер, ліси, джерела мінеральних вод та лікувальних грязей.

Волинська область багата на історико-культурні ресурси, серед них Успенський собор, Василівська церква, Костел Йоакима і Анни у Володимир-Волинському, Стрітенська церква, замок Радзівіллів, костел св. Петра і Павла у смт Олика, замок Любарта, Синагога, Свято-троїцький кафедральний собор у Луцьку

та безліч інших. До державного реєстру внесено 468 пам'яток архітектури. В області функціонує 6 музеїв [63].

До складу Дніпропетровської області входить 105 природо-заповідних об'єктів, серед них 15 заказників державного значення та 24 – місцевого, 7 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Відомими туристичними об'єктами області є центр народного мистецтва «Петриківка», козацький хутір «Галушківка», Парк ракет, культурно-архітектурні пам'ятки у с. Старих Кодаках, місця боїв козацьких військ з польською шляхтою під м. Жовтими Водами та с. Княжими Байраками, музей ретро автомобілів «Машини часу», діорама «Битва за Дніпро», будинок-музей академіка Д. І. Яворницького, садиба «Миколин хутір». На території області функціонує 9 музеїв.

Донецька область включає 70 територій і об'єктів природо-заповідного фонду, у тому числі філії Українського степового заповідника, 30 заказників державного та місцевого значення, 30 пам'яток природи, 6 заповідних урочищ [63].

Визначними туристичними та екскурсійними ресурсами області є соляна шахта та музей соляної промисловості в Соледарі, історико-архітектурний заповідник у Слов'яногірську, музей мініатюрної книги, культурно-архітектурні споруди в Артемівську. В області функціонує 19 музеїв.

До складу Житомирської області входить 102 території та об'єкти природно-заповідного фонду, 43 заказники (10 – державного значення), 26 пам'яток природи, 31 парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва [63].

Визначними екскурсійними ресурсами області є культурно-архітектурні пам'ятки періоду Київської Русі – в містах Овручі, Житомирі та Новограді-Волинському, садиба в смт. Верхівці, пов'язана з ім'ям видатного французького письменника О. де Бальзака, ансамбль монастиря кармелітів XVI-XVIII ст., Троїцький монастир XV ст., комплекс якого включає Преображенську церкву і келії ченців, музей замок Радомисль, особняк Філіппова, палац Уварової та безліч інших пам'яток. В області налічується 5 музеїв. [55].

До складу Закарпатської області входить 415 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі Синевирський природний національний парк,

Карпатський державний заповідник, 24 заказники державного значення, 14 – місцевого значення, ботанічний сад Ужгородського університету, 349 пам'яток природи, 21 пам'ятку садово-паркового мистецтва, 3 заповідні урочища. В регіоні нараховуються десятки печер, серед них карстова печера з прозорими стінами, поблизу с. Мала Уголька Тячівського району [63].

Найбільшою популярністю серед туристів користуються такі пам'ятки: Ужгородський, Мукачівський, Хустський замки, Закарпатський музей архітектури і побуту, де представлені зразки будівель низовинних і гірських районів Закарпаття [55]. В області функціонує 3 музеї.

До складу Запорізької області входить 299 територій і об'єктів природно-заповідного фонду: 181 заказник, з них 7 державного значення, 95 пам'яток природи, у тому числі 6 державного значення, 3 заповідні урочища, 20 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [63].

Цікавими туристичними ресурсами є національний заповідник «Хортиця», садиба-замок Попова, Дніпровська ГЕС, історико-культурний комплекс «Запорізька Січ», скіфський курган «Солоха», Караїмська кенаса, Козацька залога. На території Запорізької області функціонує 16 музеїв.

Івано-Франківська область має 366 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі Карпатський природний національний парк, 30 заказників, 99 пам'яток природи, 3 дендропарки, 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 212 заповідних урочищ [63].

Найвідомішими туристичними об'єктами області є Галицький замок, скельно-печерний комплекс «Скелі Довбуша», Ратуша та площа Ринок у Івано-Франківську, Австрійський міст у Ворохті, музей-садиба родини Івана Франка, Чернелицький замок, резиденція «Синьогора». Івано-Франківська область налічує 11 музеїв.

До складу Київської області входить 85 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі 12 державного значення, 17 заказників, 35 пам'яток природи, 8 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 12 заповідних урочищ [63].

Відомими туристичними ресурсами області є парк «Київська Русь», етнографічний комплекс «Українське село», історико-культурний заповідник у Переяслав-Хмельницькому, дендропарк «Олександрія», Будинок органної та камерної музики у Білій Церкві, Уваровський будинок, Покровська церква з мозаїкою та ескізами М. К. Реріха у Пархомівці, собор антонія і Феодосія у Василькові, садиба Остен-Сакен у Мироцькому, садиба Репніних, ландшафтний парк Буки, музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році». В області функціонує 16 музеїв.

Столиця України Київ – найвизначніший культурно-історичний центр країни, який володіє потужним туристичним потенціалом. Місто володіє значними природно-рекреаційними ресурсами, серед яких відомі парки – Гідропарк, Голосіївський парк ім. М. Рильського, Центральний ботанічний сад Національної академії наук, Ботанічний сад імені А. В. Фоміна, лісопарки, пляжі, водоймища [63].

Київ відомий своїми історико-культурними ресурсами: Софійський собор, Києво-Печерська лавра, Золоті Ворота, Видубицький монастир, Андріївська церква, Маріїнський палац, Андріївський узвіз, замок Річарда Левове серце, Київська фортеця, Володимирський собор, історико-архітектурний комплекс Подолу та безліч інших об'єктів. Крім того, у Києві знаходяться два національні заповідники: Києво-Печерський історико-культурний та «Софія Київська». У місті функціонує 23 державні музеї, серед яких музей народної архітектури та побуту (Пирогів), Національний музей історії України, музей Однієї вулиці, національний музей «Меморіал жертв Голодомору», музей книги і друкарства, Національний музей мистецтв ім. Варвари і Богдана Ханенків, музей кіностудії Довженка, музей сучасного мистецтва та ін [20, с. 84].

До складу Кіровоградської області входить 39 об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі державного значення – пам'ятка природи Чорний Ліс, дендропарк «Веселі Боковеньки», пам'ятки садово-паркового мистецтва і місцевого значення – 2 заказники, 17 пам'яток природи, 4 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та 10 заповідних урочищ [63].

Найважливішими об'єктами для розвитку туризму в області є Хрестовоздвиженська церква в Розумівці, Іллінська церква у Новомиргороді, руїни садиби контр-адмірала Абази, музей-заповідник І. К. Карпенка-Карого на хуторі Надія, Гайворонська вузькоколіяка. В області функціонує 16 музеїв.

Луганська область має 87 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, серед них такі пам'ятки природи комплексного характеру, як Айдарська тераса та Конгресів яр, 6 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, у тому числі Гостра Могила, 13 заказників, 48 пам'яток природи, 14 заповідних урочищ [63].

До туристичних ресурсів входять меморіальний комплекс «Молода гвардія» у Краснодоні, Королівські скелі у заповіднику Провальський степ, долина кам'яних облич. На Луганщині налічується 14 музеїв із 9 відділами, найвідомішим є Луганський краєзнавчий музей заснований у 1920 р [55].

Львівська область має 400 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі державний заповідник «Розточчя», 33 заказники, ботанічний сад Львівського університету, 2 дендропарки, 240 пам'яток природи, 55 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 61 заповідне урочище [63].

Визначними туристичними об'єктами є Золочівський замок, Підгорецький замок, музей-заповідник «Олеський замок», палац Потоцьких, музей народної архітектури та побуту, Личаківський цвинтар, мініатюрний парк фортифікаційних споруд, площа Ринок, фортеця Тустань. У Львівській області працює 14 музеїв.

До складу Миколаївської області входить 89 територій та об'єктів природно-заповідного фонду: частина Чорноморського біосферного заповідника, 26 заказників, у тому числі лісовий заказник державного значення «Рацинська дача», 30 пам'яток природи, у тому числі ботанічне урочище «Степок» державного значення, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 13 заповідних урочищ [63].

Туристичними об'єктами області є державний заповідник «Ольвія», виноробня «Бейкуш», будинок купця Кроля, будинок Ерліха, Покровська церква у Первомайську, будинок купця Кривошеєва. В області працює 3 музеї із 8-ма відділами.

На території Одеської області знаходиться 92 природо-заповідні території, у тому числі державного значення – заповідник «Дунайські плавні», 5 заказників, 2 пам'ятки природи, ботанічний сад Одеського державного університету, 42 пам'ятки природи, 19 парків-пам'яток та 2 заповідні урочища [63].

Серед відомих туристичних об'єктів області – Аккерманська фортеця, Воронцовський палац, Дерibasівська вулиця, палац Курисів, Одеські катакомби, будинок-стіна. На території області функціонує 3 музеї із 7-ма філіалами.

На території Полтавської області розташовано 169 територій та об'єктів природо-заповідного фонду: 46 заказників, 92 пам'ятки природи, 20 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 10 заповідних урочищ [63].

До відомих туристичних об'єктів відносять Мгарський монастир, поле Сорочинського ярмарку (Жабокрицький майдан), Іванова гора, Хутір Проні, музей-садиба Івана Котляревського, літературно-меморіальний музей Миколи Гоголя, кладовище літаків, будинок Воздвиженського, Свято-Успенський кафедральний собор. В області працює 15 музеїв, серед них садиба-музей Григорія Сковороди, Національний музей українського гончарства, краєзнавчий музей.

Рівненська область має 227 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі державного значення – 17 заказників, 8 пам'яток природи, 2 пам'ятки садово-паркового мистецтва та місцевого значення – 91 заказник, 36 пам'яток природи, 9 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 63 заповідні урочища [63].

Серед туристичних об'єктів області тунель кохання у м. Клевань, заповідник «Поле Берестецької битви» у с. Пляшева, Тараканівський форт, Дубенський замок, заповідник «Поле Берестецької битви», Корецький замок, Острозький замок, Губківський замок, Заславська брама, Садиба Хоткевичів. У Рівненській області функціонує 7 музеїв.

Сумська область нараховує 168 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі відділення Українського степового заповідника Михайлівську цілину, 50 заказників, 55 пам'яток природи, дендропарк, 19 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 43 заповідних урочища [63].

Відомими туристичними ресурсами області є Софронієвський монастир, садиба «Круглий двір», палац Голіцина, палац Лещинських, пам'ятки архітектури у Путивлі. В області працює 8 музеїв.

На території Тернопільської області знаходиться 421 територія природно-заповідного фонду, 89 заказників, 308 пам'яток природи, 18 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, серед яких заповідник «Медобори» [63].

Область відома своїми історико-культурними об'єктами, у тому числі замками, серед туристичних ресурсів варто відзначити Червоногородський замок, палац Вишневецьких, Кременецький замок, Збаразький замок, Бучацьку ратушу, палац Бадені, Почаївську лавру, Бучацький замок, Сидорівський замок. Крім того, на території області є всесвітньо відомі печери: «Кришталева», «Оптимістична», «Вертеба». На Тернопільщині функціонує 3 музеї з 22-відділами.

До складу Харківської області включено 135 природних об'єктів, з них 2 заказники, ботанічний сад, 4 пам'ятки садово-паркового мистецтва – державного значення, а також 81 заказник, 39 пам'яток природи, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва та 6 заповідних урочищ – місцевого значення [63].

Серед відомих туристичних ресурсів варто зазначити палац Кеніга (Шарівський палац), садибу Наталівку, Будівлю колишніх мебльованих кімнат, особняк Соколова. У Харківській області знаходиться 15 музеїв, серед них літературно-меморіальний музей українського філософа просвітителя Г. С. Сковороди, історичний музей, художньо-меморіальний музей живописця І. Ю. Рєпіна, Пархомівський історико-художній музей [55].

До складу Херсонської області входить 69 об'єктів та територій природо-заповідного фонду, у тому числі 2 біосферні заповідники, 5 заказників державного значення, 12 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва та 10 заповідних урочищ [63].

Відомими ресурсами, що забезпечують туристичну та екскурсійну діяльність в області є Херсонська фортеця, садиба Трубецького у с. Козацьке, заповідник Асканія-Нова, Тендрівська коса, руїни Кизи-Кермана, Олешківська Січ,

Кам'янська січ, будівля арсеналу (Арсенал), Очаківські (Західні) ворота. На Херсонщині функціонує 3 музеї з 6-ма філіалами.

Хмельницька область має 269 територій природо-заповідного фонду, серед них 39 заказників, 198 пам'яток природи, 7 заповідних урочищ, 24 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, а також Кам'янець-Подільський ботанічний сад [63].

Найвідомішими туристичними об'єктами є Старокостянтинівський замок у м. Старокостянтинів, Сатанівський замок та синагога у смт. Сатанів, Покровська церква-замок у с. Сутківці, Субічський скельний монастир у с. Субіч, печери Кармалюка у с. Маліївці, Кам'янець-Подільський замок (фортеця), Меджибізький замок, Летичівський замок, Жванецький замок, Покровська церква-замок. На території області працює 9 музеїв.

Черкаська область налічує 381 територію природо-заповідного фонду: 159 заказників, 155 пам'яток природи, дендропарк «Софіївка», 38 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 26 заповідних урочищ [63].

Серед туристичних об'єктів Черкащини варто відзначити заповідник «Трипільська культура», Чигиринську фортецю, Замкову гору та Національний історико-культурний заповідник у Чигирині, резиденцію Богдана Хмельницького, музей Тараса Шевченка у Мошнях, садибу Нарішкіних-Шувалових у Тальному, садибу Даховських. На території області функціонує 25 музеїв.

Чернівецька область налічує 243 природні території та об'єкти, у тому числі 16 заказників, 38 заповідних урочищ, 144 пам'ятки природи, 40 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва [63].

Відомими туристичними об'єктами є Хотинська фортеця, Чернівецька ратуша, будинки-близнюки, палац Манеску, Український народний дім, Резиденція буковинських митрополитів, Успенська церква у Количанці, комплекси Центральної та Театральної площ у Чернівцях. Варто відзначити триарусну печеру, що має назву «Попелюшка» та Скитську печеру. На території області функціонує 5 музеїв із 4-ма відділами [55].

До складу Чернігівської області входить 528 об'єктів природо-заповідного фонду, серед них 332 заказники, 22 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, 127 пам'яток природи та 45 заповідних урочищ [63].

Серед туристичних ресурсів області варто зазначити цитадель Батуринської фортеці, палац Розумовського, заповідник «Гетьманська столиця», палац Галаганів, музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», Спасо-Преображенський монастир, меморіальний музей М. К. Заньковецької, палацово-парковий ансамбль у Качанівці. На Чернігівщині функціонує 19 музеїв із 9 відділами.

Автор систематизував у таблиці інформацію за областями і за видами ресурсів, що забезпечують розвиток екскурсійної діяльності в Україні (див. Додаток Д).

Іншим важливим питанням, що варто розкрити у межах дослідження, є туристична інфраструктура. Автор згоден з визначенням туристичної інфраструктури, що дає Закон України «Про туризм»: «туристична інфраструктура – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, спорту тощо), які забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів [32]. Туристична інфраструктура пов'язує різні сектори туристичної сфери.

Автор вважає, що туристична інфраструктура – це сукупність підприємств, діяльність яких спрямована на задоволення потреб людей, що беруть участь у туристичній та екскурсійній діяльності, іншими словами, туристів та екскурсантів. Варто зазначити, що туристична інфраструктура формує туристичні регіони та дестинації, завдяки інфраструктурним зв'язкам окремих об'єктів (закладів, підприємств) визначається якість обслуговування споживачів на у тому чи іншому регіоні.

Інфраструктура туризму охоплює систему транспортного сполучення, а також всі заклади, які певною мірою пов'язані з обслуговуванням туристів (заклади харчування, розміщення, музеї, галереї, кінотеатри, театри та ін.).

Автор вважає необхідним сконцентрувати увагу щодо музейної експозиції України, адже це є основою туристичної інфраструктури. За даними Державної служби статистики України, станом на 2018 рік в Україні працює 574 музеї із загальною кількістю предметів основного фонду понад 11 млн. одиниць. Загалом у 2017 р. музеї відвідало понад 16,4 млн. осіб [23].

Для України характерна розгалужена по території країни мережа музеїв, найбільша кількість музеїв зосереджена у столиці та регіональних центрах, проте майже у кожному районному центрі представлено країнознавчий музей. Проте в умовах сучасного соціально-економічного розвитку, для музеїв України характерна наявність низки проблем: застаріла матеріально-технічна база, недостатній рівень державного фінансування, відсутність чіткої організації музеїв як єдиного цілого та несформовані міцні зв'язки між музеями як в межах регіонів, так і в межах країни загалом. Значно вирішенню вищезазначених питань сприяють громадські організації та волонтерські об'єднання.

Усі регіони України мають різну кількість, інакше кажучи, насиченість туристичних об'єктів. Традиційно, туристична інфраструктура більше будується та розвивається у регіонах з більшою кількістю природних та історико-культурних об'єктів, що приваблюють туристів та екскурсантів. Таким чином, є регіони та місцевості, які краще розвиваються, а є такі, яким приділяється мало уваги у розвитку туристичної сфери.

Туристична інфраструктура вважається однією з найбільших перешкод ефективного розвитку туристичної та екскурсійної сфер України. Таким чином, чисельність туристів, обслуговуваних суб'єктами екскурсійної діяльності України є незначною, порівняно з туристичними потоками в'їзного та виїзного туризму.

Оцінивши поточну організацію туристичної, та зокрема екскурсійної, сфери України, варто зазначити, що на світовому ринку туристичних послуг вона є неконкурентоспроможною. На жаль, більшість матеріально-технічного комплексу є застарілим, близько 70% туристичної інфраструктури потребує реконструкції, модернізації та відновлення. Що стосується рівня сервісу, то він часто не відповідає міжнародним стандартам, велика кількість пам'яток занедбані [21].

Отже, Україна володіє значним ресурсним потенціалом для здійснення екскурсійної діяльності, проте перешкодою є рівень розвитку туристичної інфраструктури, відтак виникає необхідність формування екскурсійного потенціалу регіонів та міст України із стратегічним вектором на прискорене економічне зростання та розробки механізмів його практичного використання в сучасних умовах.

2.3. Аналіз українського ринку екскурсій

З метою здійснення аналізу українського ринку екскурсій, автор буде звертати увагу на особливості туристичних потоків у регіонах України, вивчаючи статистику на державному та обласних рівнях.

Під час дослідження українського ринку екскурсійних послуг, необхідно виділити певні особливості його функціонування. По-перше, на ринку постійно збільшується пропозиція послуг, зважаючи на попит споживачі, що постійно зростає; по-друге, з появою нових освітніх програм, тренінгів тощо, з'являються досвідчені спеціалісти для роботи у сфері туризму та екскурсій. Окрім цього, Україна володіє значними конкурентними перевагами для здійснення туристичної діяльності, серед яких зручне географічне розташування, сприятливий клімат, різноманітність природних та історико-культурних ресурсів, розгалужена база санаторно-курортних закладів тощо.

Згідно з даними Світової туристичної організації UNWTO частка України в туристичних потоках Європи становить близько 4% та близько 0,9% в загальноєвропейських надходженнях від туристичної діяльності [12]. Це свідчить про низьку ефективність туристичної сфери України, а також про низький рівень використання ресурсів країни, що забезпечують туристичну діяльність.

Відповідно до інформації Державної служби статистики України, у 2018 р., чисельність внутрішніх туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами становила 456 тис. 799 осіб.

Чисельність суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність у 2017 р. становить – 169, а у 2018 р. – 199 [23]. Варто зазначити, що підприємства, котрі

займаються екскурсійною справою значно відрізняються своєю кількістю у різних областях України. В деяких областях, як Львівська, Івано-Франківська, Запорізька, Одеська, м. Київ таких підприємств досить багато, що свідчить про туристичну привабливість цих регіонів. Проте є області, в яких немає жодного суб'єкту екскурсійної діяльності, серед них Дніпропетровська, Сумська, Чернігівська, що свідчить про непривабливість цих регіонів для екскурсійної діяльності.

Автор систематизував дані Державної служби статистики України, і представив їх у таблиці 2.3.1. щодо чисельності суб'єктів екскурсійної діяльності. На жаль, дані за 2019-2020 рр. не висвітлені у матеріалах Державної служби статистики України, тому вони відсутні у таблиці.

Таблиця 2.3.1.

Чисельність суб'єктів екскурсійної діяльності за регіонами

Область	2017 р.	2018 р.
Вінницька	3	2
Волинська	9	8
Дніпропетровська	–	–
Донецька	–	1
Житомирська	3	5
Закарпатська	3	2
Запорізька	8	10
Івано-Франківська	10	10
Київська	6	9
Кіровоградська	5	4
Луганська	–	1
Львівська	43	51
Миколаївська	2	3
Одеська	24	21
Полтавська	2	8
Рівненська	3	5
Сумська	–	–
Тернопільська	2	5
Харківська	5	8
Херсонська	6	8
Хмельницька	9	10
Черкаська	2	3
Чернівецька	4	1

Чернігівська	–	–
м. Київ	20	24

Джерело: систематизовано автором за [23].

Як видно з таблиці, найбільша кількість підприємств, що займаються наданням екскурсійних послуг зосереджена у Львівській, Одеській областях та м. Київ.

Згідно з інформацією Мінекономрозвитку, за підсумками 2018 р. сукупні надходження туристичного збору та податкових платежів з туристичної галузі зросли на 20,7% – до 4,2 млрд грн, надходження туристичного збору зросли на 29,2% і склали 90,7 млн грн.

Обсяг надходжень від сплати туристичного збору у I півріччі 2019 р. склав 57,9 млн грн, що на 71,2 % більше, ніж у I півріччі 2018 р. (у I півріччі 2018 р. – 33,8 млн грн) [45].

Найбільше зростання обсягів надходжень від сплати туристичного збору у I півріччі 2019 р. у порівнянні з аналогічним періодом 2018 р. відбулося у Луганській (у 3,2 рази), Черкаській (у 2,7 рази), Вінницькій (у 2,7 рази), Херсонській (у 2,2 рази) та Житомирській (у 2,1 рази) областях [45].

Спостерігається збільшення доходу від надання туристичних послуг за 2015 – 2018 рр. за регіонами України. Це вказує на прибутковість туристичної галузі і найприбутковішими регіонами, які визначились за період з 2015 – 2018 рр. це м. Київ, Львівська, Івано-Франківська області. Різке скорочення доходу відбулося у Одеській області (2,9 %) [23]. На рис. 2.3.1. автор відобразив регіони, що отримують найбільший прибуток від екскурсійної діяльності.

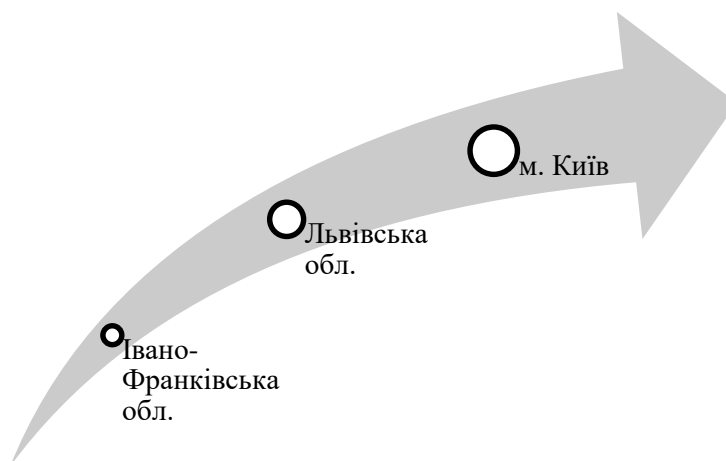

Рис. 2. 3. 1. Регіони з найбільшим прибутком від екскурсій.

Джерело: систематизовано автором за [23].

Департамент туризму та курортів Міністерства економіки, торгівлі та сільського господарства визначив топ-5 областей України за найбільшими обсягами надходжень від сплати туристичного збору, що надійшли до місцевих бюджетів, у I півріччі 2019 р.: м. Київ – 22,8 млн грн (39,3 % загальної суми); Львівська обл. – 7,7 млн грн (13,4 % загальної суми); Одеська обл. – 3,4 млн грн (5,8 % загальної суми); Дніпропетровська обл. – 3,1 млн грн (5,4 % загальної суми); Івано-Франківська обл. – 2,9 млн гривень (5,0 % загальної суми).

На рис. 2.3.2. автор відобразив топ-5 областей України з найбільшим обсягом надходжень від сплати туристичного збору [45].

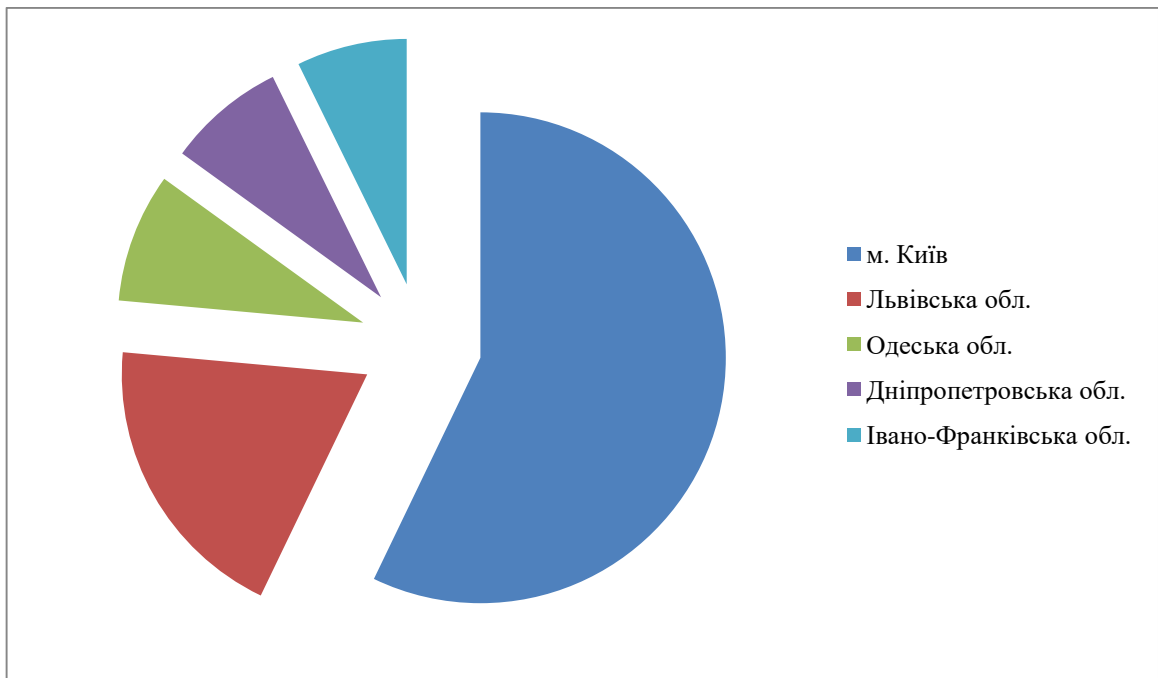

Рис. 2.3.2. Топ-5 областей України за найбільшими обсягами надходжень від сплати туристичного збору (за I півріччя 2019 р.).

Джерело: систематизовано автором за матеріалами [45].

Автор проаналізував статистичну інформацію щодо туристичних потоків цих топ-5 областей України, яку надають обласні державні адміністрації та управління статистики областей. Відповідно до цієї інформації, у м. Київ у 2016 р. було обслуговано 176 тис. 150 внутрішніх туристів, у 2017 р. – 220 тис. 749 осіб, у 2018 р. – 228 тис. 913 осіб [16]. У Львівській обл. у 2016 р. чисельність внутрішніх туристів сягала 98 тис. 580 осіб, у 2017 р. – 86 тис. 455 осіб, у 2018 р. – 61 тис. 881 особа [18]. У Івано-Франківській обл. у 2016 р. було обслуговувано 68 тис. 912 внутрішніх туристів, у 2017 р. – 55 тис. 779 осіб, у 2018 р. – 33 тис. 572 особи [14]. В Одеській обл. чисельність внутрішніх туристів становила: у 2016 р. – 21 тис. 213 осіб, у 2017 р. – 25 тис. 441 особа, у 2018 р. – 24 тис. 81 особа [15]. У Дніпропетровській обл. чисельність внутрішніх туристів становила: у 2016 р. – 7776 осіб, у 2017 р. – 7482 особи, у 2018 р. – 9229 особи [17].

Графічно автор відобразив ці дані на рис. 2.3.3-2.3.7.

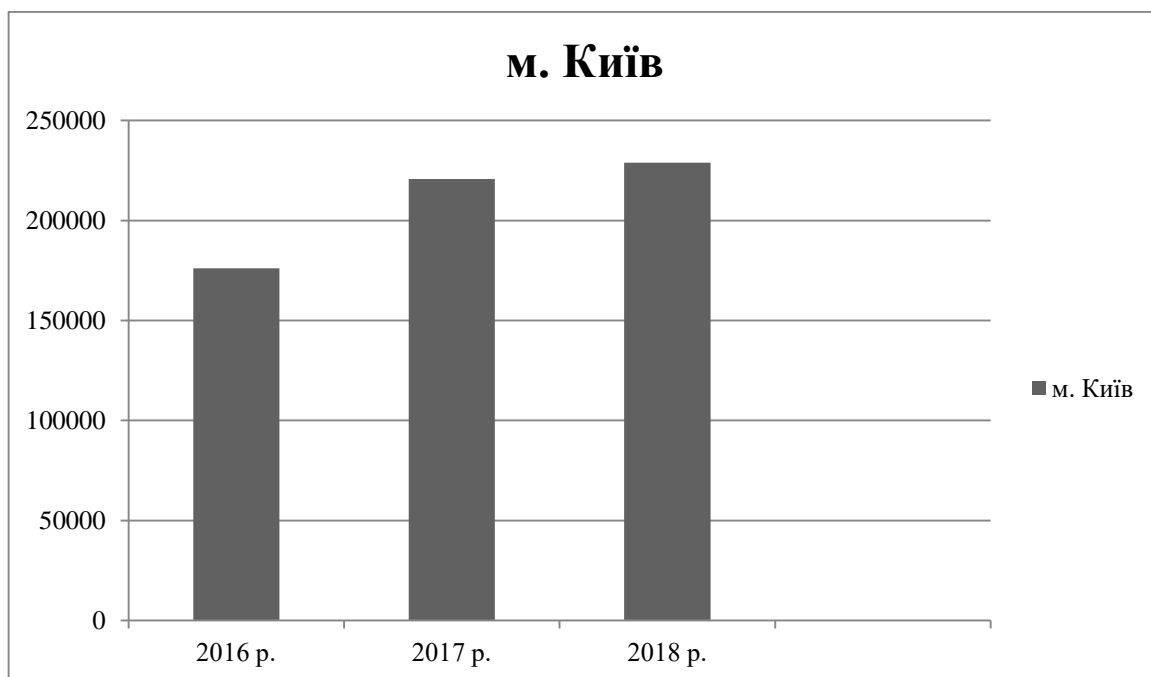

Рис. 2.3.3. Чисельність внутрішніх туристів у м. Київ в період 2016-2018 рр.
Джерело: систематизовано автором за даними [16].

Рис. 2.3.4. Чисельність внутрішніх туристів у Львівській обл. в період 2016-2018 рр.

Джерело: систематизовано автором за даними [18].

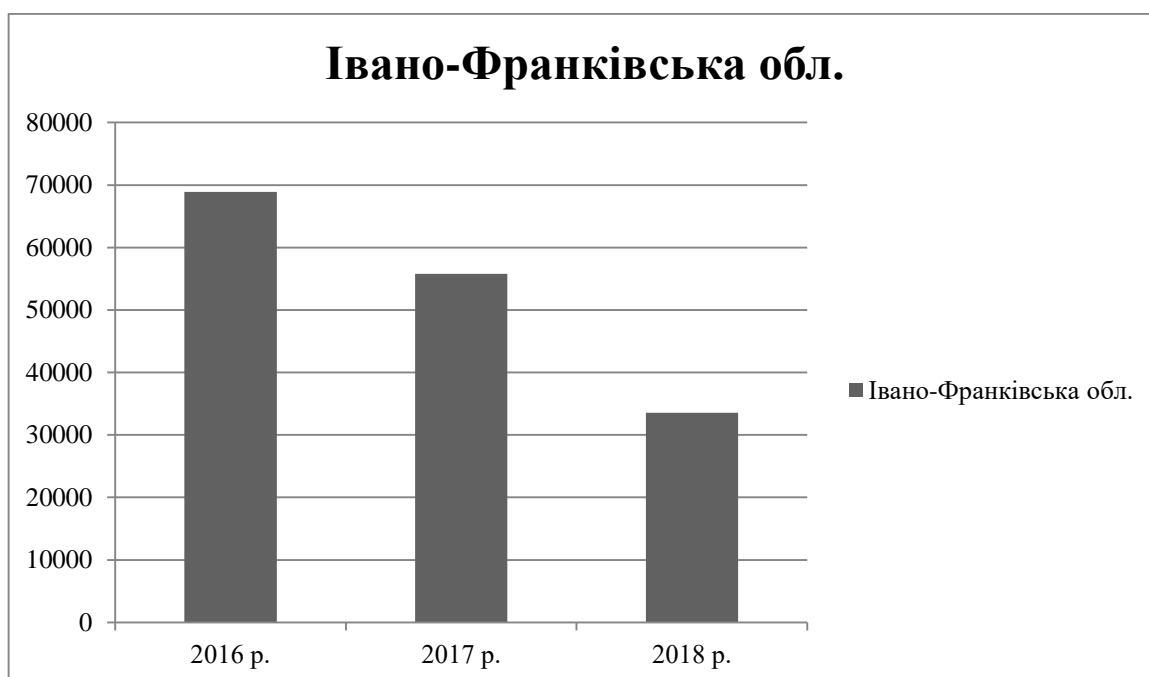

Рис. 2.3.5. Чисельність внутрішніх туристів у Івано-Франківській обл. у період 2016-2018 рр.

Джерело: систематизовано автором за даними [14].

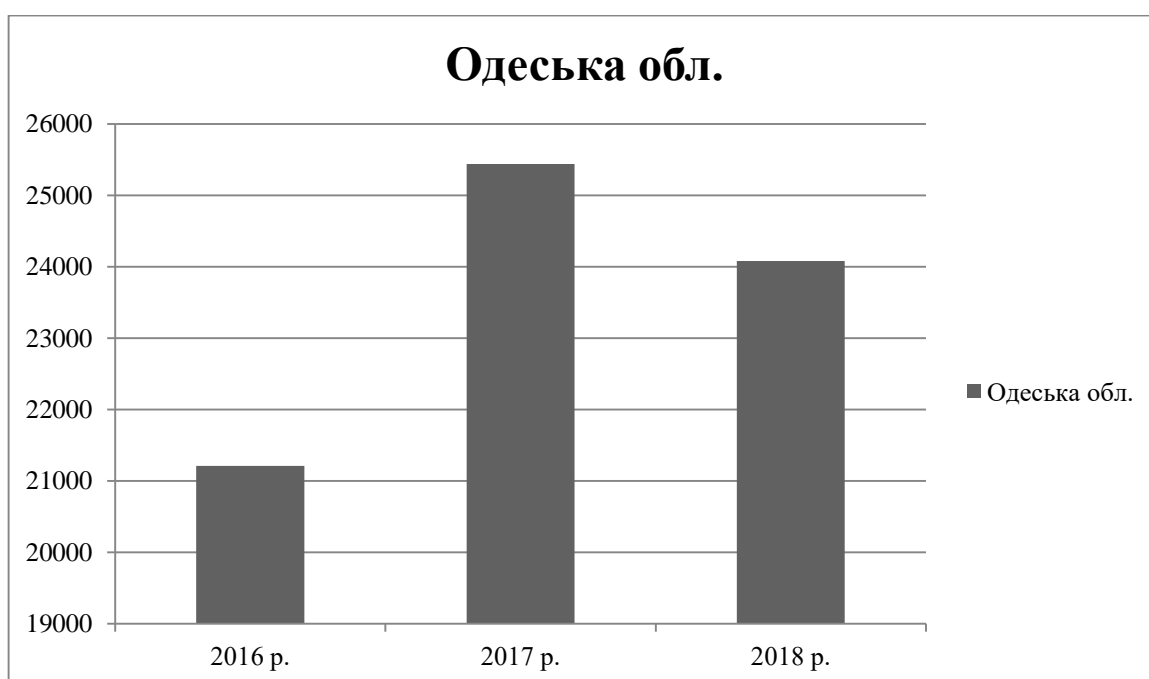

Рис. 2.3.6. Чисельність внутрішніх туристів в Одеській обл. у період 2016-2018 рр.

Джерело: розроблено автором за даними [15].

Рис. 2.3.7. Чисельність внутрішніх туристів у Дніпропетровській обл. у період 2016-2018 рр.

Джерело: систематизовано автором за даними [17].

Проаналізувавши рис. 2.3.3.-2.3.7. можна дійти висновку, що чисельність внутрішніх туристів збільшується у м. Київ, Одеській та Дніпропетровській областях, натомість туристичні потоки до Львівської та Івано-Франківської областей зменшуються. Тож, автор не може сказати, що в Україні відбувається спад чи зростання екскурсійних потоків, адже туристичні потоки областей України дуже відрізняються один від одного.

Про те, що Україна стає все популярнішою серед іноземних відвідувачів свідчить і те, що CNN, одна з найвідоміших телекомпаній світу, склала окремий рейтинг з топ-11 туристичних міст України. До нього ввійшли Львів, Чернівці, Умань, Київ, Переяслав-Хмельницький, Харків, Чернігів, Одеса, Ужгород та Кам'янець-Подільський [46].

Туроператор «Орнамент України» (м. Київ) назвав найпопулярніші екскурсійні напрями з Києва: Переяслав, Батурин, Чигирин, та власне екскурсії самим Києвом [69].

Туристичний оператор «Кумпель-тур» (м. Львів), що спеціалізується на авторських екскурсіях Львовом, зауважив, що 70% замовлень склали екскурсії Львовом, 20% припадає на замки Львівщини і 10% на Карпати [46].

Значної популярності набуває туризм у Чорнобильській зоні. Туроператор «Go2Chernobyl» (м. Чорнобиль), що займається виключно турами у зону відчуження, зазначив: порівняно з 2016 р., чисельність туристів, що відвідали зону відчуження, зростає майже вдвічі й у 2018 р. становила 63 тис. осіб. З них 40% туристів поїхали з туристичною фірмою «Go2Chernobyl» [68]. На думку автора, у 2019 р. ця цифра стане значно більшою, адже після виходу серіалу «Чорнобиль», попит іноземних туристів щодо цієї дестинації значно зріс.

На зростання популярності Чорнобильської зони серед туристів вказує і туроператор «Чорнобиль Тур» (м. Київ). Вони зазначають, що 70% туристів – це іноземці. «Чорнобиль Тур», навіть створив екскурсію за серіалом «Чорнобиль» (НВО)[70].

Зважаючи на викладене вище, можна дійти висновку, що екскурсійні послуги в Україні користуються попитом серед споживачів. Як свідчить здійснений аналіз туристичних потоків, найпопулярнішими та найприбутковішими дестинаціями для екскурсійної діяльності в Україні є м. Київ, Львівська, Одеська, Івано-Франківська області та Дніпропетровська області.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

3.1. Проблемні аспекти вітчизняної екскурсійної справи

Екскурсійна сфера набуває все більшого розвитку, а отже все більше людей купують послугу під назвою «екскурсія», і вимагають отримати відповідну якість отриманої послуги.

Екскурсійна діяльність – це надзвичайно складна і проблемна сфера сучасної туристичної галузі України. Особливої актуальності цей напрям наукових і практичних досліджень отримав у зв'язку зі зростанням обсягу екскурсійних послуг на ринку організованого туризму, що викликано: підвищенням культурного й освітнього рівня суспільства в цілому; розширенням цілей самого туризму (перебуваючи на відпочинку, туристи мають намір задовольнити інтереси пізнання, освіти, духовного розвитку).

Автор згоден з думкою К. А. Смольнікової, що причинами нестабільності є досить велика кількість проблем, які сповільнюють розвиток туризму в Україні та гальмують розвиток туристичної індустрії:

- відсутність гнучкої державної політики регулювання туризму, а саме відсутнє пільгове оподаткування, недостатня кредитна підтримка туристичного підприємництва під пільгові відсотки (2-5%);
- фінансування вітчизняної туристичної галузі не відповідає сучасним вимогам, замість збільшення – бюджетні кошти скорочуються;
- стан транспортної інфраструктури більшості рекреаційних територій характеризується низьким рівнем розвитку єдиної транспортної мережі, придорожного сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття і безпеки дорожнього руху;
- недосконалий технічний стан інженерної та комунальної інфраструктур в ряді регіонів;

- незадовільний рівень сервісу і низька якість обслуговування. Гостро стоїть питання підвищення якості підготовки кадрів та вивчення іноземних мов;
- на сьогодні близько 70% об'єктів культурної спадщини України знаходиться в незадовільному стані і вимагають реставрації або реконструкції;
- відсутня реклама внутрішнього туризму [65].

На рис. 3.1.1. систематизовано проблемні аспекти екскурсійної сфери України.

Рис. 3.1.1. Проблемні аспекти екскурсійної сфери України.

Джерело: розроблено автором на основі [65].

Автор вважає, що однією з найважливіших проблем у екскурсійній сфері України, на сьогодні, є низький професійний рівень екскурсоводів, що ймовірно зумовлено неналежною якістю освіти у закладах вищої освіти. Згідно з «Кваліфікаційними вимогами до екскурсоводів», екскурсоводами та гідями-перекладачами можуть працювати «особи, які мають базову вищу освіту, повну вищу освіту, вільно володіють іноземною мовою або мовами, мають посвідчення або диплом про спеціальну екскурсійну підготовку (учбовий заклад, курси

підвищення або перепідготовки фахової кваліфікації) та отримали дозвіл у встановленому порядку» [71].

Автор розділяє думку В. В. Абрамова та М. М. Поколодної, що необхідність отримання спеціальної екскурсійної підготовки (курси, тренінги тощо) особами, які мають повну базову вищу освіту (бакалавр з «Туризму», спеціаліст з менеджменту зі спеціалізацією «менеджмент туризму», «менеджмент міжнародного туризму», «менеджмент готельного, курортного і туристського сервісу» та інших подібних спеціальностей) є недоцільним, оскільки підготовка таких фахівців контролюється Міністерством освіти і науки України та регулюється відповідними галузевими стандартами навчання [3].

Система підготовки епюрів екскурсійної сфери була практично зруйнована після розпаду Радянського Союзу, це призвело до появи самодіяльних екскурсоводів та розповсюдження такого явища, як «гідізм», тобто екскурсоводів, які під час екскурсій неправильно відбивають історичні події. Через це, Держтурадміністрація доклала усіх зусиль для відродження екскурсійної справи та підготовки фахівців цієї сфери. Крім того, комерційні структури знайшли у цьому свою вигоду та почали підготовлювати фахівців на платній основі. А також, деякі ЗВО започаткували підготовку за такими напрямками, хоча й не мали достатнього досвіду та кваліфікації для цього [3].

Автор вважає, що підготовкою екскурсійних кадрів на сучасному етапі розвитку туризму повинні займатися лише ЗВО, які готують спеціалістів культурно-просвітницької діяльності, а також ЗВО, які мають спеціалізовані кафедри туризму.

В. В. Абрамов та М. М. Поколодна вважають, що навчання на курсах професійної підготовки екскурсоводів повинна проводитися без відриву від роботи в обсязі від 144 до 288 год. для осіб, які мають повну вищу освіту, а перепідготовка, підвищення кваліфікації та підготовка осіб з науковим ступенем – від 72 до 144 год. Крім того, пропонують після закінчення курсів обов'язкове проходження стажування – проведення екскурсій в обсязі не менше 70 год. протягом року під наглядом досвідчених екскурсоводів зі стажем роботи не менше п'яти роки. Після

цього стажеру видається характеристика і він отримує право проходити акредитацію. В разі негативної характеристики стажер повинен пройти повторну підготовку на курсах [3].

Натомість, О. В. Коваленко вважає, що існують різні форми підвищення кваліфікації екскурсоводів. Серед них, семінари, які можуть бути організовані центрами зайнятості, комітетами з туризму, факультетами з підвищення кваліфікації при ЗВО, окремими суб'єктами туристичної індустрії. Тематикою цих семінарів можуть бути питання щодо безпеки на екскурсіях та екскурсійного страхування від нещасних випадків, правила спілкування з туристами, укладення договорів на проведення екскурсійних послуг та відповідальність сторін за порушення договору. Тривалість таких семінарів 1-2 дні, участь у них можуть брати екскурсоводи з досвідом роботи [35, с. 211].

Іншою формою є курси підвищення кваліфікації екскурсоводів (50-70 академічних годин протягом 3-4 місяців). До програми навчання таких курсів входить вивчення нових тем, нових маршрутів для проведення екскурсій, а також програм індивідуальних турів.

Ще однією ефективною формою є курси підготовки екскурсоводів для початківців. Для початківців обсяг курсів повинен становити не менше 100 академічних годин. Після проходження таких курсів видається сертифікат та посвідчення для проведення екскурсійної діяльності [там само, с. 211].

Автор повністю згоден з вище зазначеним та вважає, що екскурсоводу необхідно проходити курси підвищення кваліфікації, відвідувати різноманітні семінари та майстер-класи. Крім того, екскурсовода-початківця необхідно допускати до роботи з екскурсантами лише після проходження стажування або практики.

У сучасній підготовці кадрів екскурсійного обслуговування є один великий недолік – це відсутність наочності. На жаль, відвідувачі курсів не завжди мають змогу відпрацювати практичну складову, через велику вартість оренди автобусів. Тому, це компенсується лише пішохідними екскурсіями, які вони мають змогу проводити.

Суть проблеми в тому, що на здачі екскурсії навіть добре підготовлені учні, які вміють використовувати свої знання в аудиторії, можуть розгубитися, опинившись у ситуації в «реальному часі», в автобусі, що знаходиться в русі по маршруту. За словами О. В. Коваленка, «постійно виникають труднощі у розповіді під час проїзду по головній вулиці м. Київ Хрещатику: за 5-7 хвилин реального часу проїзду необхідно дати уявлення про вулицю, надзвичайно насиченою історико-культурними пам'ятками, які миготять за вікнами автобуса занадто швидко. Слухачі не встигають орієнтуватися» [35, с. 213]. Тому для проведення екскурсій на високому рівні, необхідними є багаторазові тренування на маршруті.

Відповідно до твердження С. Г. Нездоймінова, екскурсовод повинен знати:

- нормативну базу і стандарти, які регулюють надання екскурсійних послуг в Україні;
- історію, географію, культуру регіону;
- основні екскурсійні об'єкти і місцевості регіону в історичному, географічному, особистісному і культурному аспекті, в тому числі експозиційний матеріал музеїв та виставково-експозиційних центрів;
- правила обслуговування на пішохідних, транспортних та комбінованих екскурсійних маршрутах;
- правила обслуговування на міських та позаміських екскурсійних маршрутах;
- інструкції про правила поведінки туристів на транспортних засобах;
- схему дій на випадок непередбачуваних ситуацій;
- іноземну мову (основної клієнтури) [47, с. 73].

Окрім того, екскурсовод повинен володіти знаннями не тільки зі своєї спеціальності, а й має знати основи педагогіки та психології. Це необхідно для побудови правильних комунікаційних зв'язків із екскурсантами. Адже спілкування чи не найважливіша функція у роботі екскурсовода.

Крім зазначених знань та умінь, екскурсовод має володіти й певними якостями та рисами характеру. Так, обов'язковою якістю особистості екскурсовода

є оптимізм, життєрадісність, бажання й уміння бачити в навколишньому гарні, світлі сторони.

С. Г. Нездоймінов у навчально-методичному посібнику «Організація екскурсійних послуг» зазначив, що оптимізм екскурсовода виявляється у його доброзичливості, привітності, добрій посмішці, увазі до людей, умінні створити потрібний мікроклімат у колективі екскурсантів, внести своєю присутністю дух святковості в аудиторію, виправити поганий настрій слухачів. Цьому в значній мірі сприяють звучання розповіді (тон голосу екскурсовода), його переконаність у користі повідомлю вальних знань, почуття гумору, віра в успіх проведеної екскурсії [47, с. 74].

Автор погоджується з думкою В. В. Любарець, що значною мірою готовність майбутнього фахівця до проведення екскурсійної діяльності залежить від соціально-психологічних особливостей професійної діяльності, які впливають на стандарти професійної поведінки, професійний етикет в підвищенні культури обслуговування, культуру мовлення, вміння виходити і долати конфліктні ситуації при обслуговуванні споживачів екскурсійних послуг, здатність використовувати специфічний комунікативний лексикон та знаки уваги у професійній діяльності [39, с. 68].

Відповідно до ДСПТО, екскурсовод повинен володіти в професійній діяльності загально професійними вміннями: раціонально та ефективно організовувати працю на робочому місці; додержуватись норм технологічного процесу; не допускати браку в роботі; знати й виконувати вимоги нормативних актів про охорону праці й навколишнього середовища, додержуватися норм, методів і прийомів безпечного ведення робіт; використовувати в разі необхідності засоби попередження і усунення природних і непередбачених негативних явищ (пожежі, аварії, повені тощо); знати інформаційні технології [27].

Опрацювавши значний масив літературних джерел, що стосуються вимог до роботи екскурсовода, автор систематизував та зобразив їх у таблиці 3.1.1 за такими критеріями: «знання», «вміння», «володіння», «обов'язки».

Таблиця 3.1.1.

Вимоги до екскурсовода

<p>Знання:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ історії, географії та культури регіонів; ○ основних об'єктів та експозиційних матеріалів музеїв регіону; ○ нормативної бази, яка регулює надання екскурсійних послуг в Україні; ○ правил обслуговування на різних видах екскурсій; ○ техніки безпеки при проведенні екскурсій; ○ іноземної мови; ○ інформаційних технологій. 	<p>Вміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ використовувати методичні прийоми при проведенні екскурсій; ○ оформлювати необхідну документацію; ○ складати індивідуальний текст екскурсії; ○ надавати першу медичну допомогу; ○ виходити з конфліктних ситуацій; ○ раціонально та ефективно організовувати працю на робочому місці;
<p>Володіння:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ граматику мови, якою проводить екскурсію; ○ основами педагогіки та організаційної культури; ○ комунікаційними навиками; ○ культурою мови; ○ специфічним комунікативним лексиконом. 	<p>Обов'язки:</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ постійно вдосконалювати знання та навички; ○ виконувати правила внутрішнього трудового розпорядку; ○ додержуватись норм технологічного процесу; ○ додержуватися норм, методів і прийомів безпечного ведення робіт.

Джерело: систематизовано автором за [27], [39], [47].

Варто згадати ще одну проблему з якою нині зустрічаються екскурсоводи – відсутність можливості проводити екскурсії у міських музеях, що є складовою багатьох туристичних програм.

Екскурсоводам необхідно прослухати лекції, а також скласти іспити на курсах при музеях та історико-культурних заповідниках, задля отримання сертифіката, що дає право на проведення екскурсій у цих місцях. Для туристичних фірм, екскурсоводи, що мають такі сертифікати мають велику перевагу, адже не виникає необхідності для оплати музейного екскурсовода. Вартість таких курсів

при музеях є досить високою, а термін дії отриманого сертифікату складає один рік, а інколи, навіть, один туристичний сезон. Після чого необхідно продовжувати його термін дії на короткотривалому підвищенні кваліфікації на базі музею, за окрему плату [35, с. 213].

Ці та інші проблеми, що виникають в екскурсійній сфері України, обговорюються та вирішуються на щорічних інформаційно-ділових зустрічах, симпозіумах, що організовує Всеукраїнська асоціація гідів (ВАГ).

В умовах вільної конкуренції ринок екскурсійних послуг прийшов до розуміння того, що необхідно здійснити об'єднання професіоналів цієї сфери. Це сприяло виникненню у 2014 р. громадської спілки Всеукраїнської асоціації гідів, що була легалізована у 2016 р.

Як зазначає М. М. Покогодна, головною метою ВАГ є об'єднання гідів на засадах створення сприятливих умов для розвитку національного туристичного ринку шляхом розробки та просування якісного екскурсійного продукту, підвищення рівня професійної майстерності гідів, конкретизації їх ролі й місця в просвітницькому та виховному процесі, підвищенню авторитету професії. Одним із напрямів діяльності ВАГ є сприяння професійному навчанню та підвищенню кваліфікації фахівців туристичного супроводу. Це завдання вирішуватиметься шляхом надання організаційної та методичної допомоги для проведення в усіх регіонах курсів із навчання та підвищення кваліфікації екскурсоводів, гідів-перекладачів, інтерпретаторів природи, музейних працівників. У подальшому планується регулярно проводити методичні семінари та майстер-класи із залученням провідних фахівців [56, с. 114-115].

ВАГ є асоційованим членом Федерації європейських туристичних гідів (FEG – Federation of Tourist Guide Associations), що надає її членам:

- можливість підвищувати свій професійний рівень, беручи участь у семінарах, тренінгах, майстер-класах, які організовує ВАГ;
- отримувати методичну, організаційну та юридичну допомогу у своїй роботі;

- поширювати через сайт ВАГ інформацію про свої фахові можливості за межі свого регіону;
- реформувати українське законодавство з використанням досвіду європейських країн – лідерів туристичного ринку;
- підвищувати роль та престиж роботи гідів в українському суспільстві;
- вдосконалювати систему підготовки та підвищення кваліфікації гідів, створювати умови для професійного розвитку фахівців [51].

Варто згадати й інше громадське об'єднання – Лігу екскурсоводів м. Києва, з якою НУФВСУ уклав угоду про співпрацю і надає приміщення для їх зустрічей, наукового консультування. До її складу входять понад 200 фахівців з досвідом роботи, серед них – ветерани екскурсійної справи у Києві.

Основними напрямками діяльності Ліги екскурсоводів є:

- навчально-методичний (проведення майстер-класів, навчальних екскурсій, розробка нових тем екскурсій);
- інформаційно-ресурсний PR (обмін інформацією щодо туристсько-екскурсійної роботи);
- співпраця з державними і громадськими організаціями у царині охорони пам'яток;
- правове забезпечення професійних інтересів членів Ліги та соціальні питання [53].

У цьому році з'явилося ще одне об'єднання, що має назву Гільдія гідів. Це громадська організація, що об'єднує представників екскурсійного бізнесу – екскурсоводів та гідів-перекладачів на волонтерських та добровільних засадах. Організація була утворена у лютому 2019 р. у м. Київ, як платформа, де можна об'єднатися, утворити нові професійні зв'язки, професійно навчатися та зростати. Одним з головних завдань Гільдії гідів є створення реєстру гідів – членів організації. Крім того, вони займаються створенням та промоцією нових туристичних продуктів, розвитком туристичного потенціалу Києва та України [52].

Основними напрямками діяльності організації є вивчення та поширення кращого світового досвіду розвитку туризму, налагодження міжнародної співпраці

для популяризації вітчизняної туристичної продукції та культурних традицій, сприяння удосконаленню освітніх програм з професійного навчання в галузі туризму, зокрема підготовки гідів-перекладачів та екскурсоводів, підвищення рівня професійної підготовки працівників і фахівців у галузі туризму, створення методичних рекомендацій та сприяння організації професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, атестації та акредитації для членів організації.

Члени Гільдії гідів зауважують, що будуть приділяти велику увагу дослідженням природних, культурно-історичних та суспільних ресурсів туризму регіонів України, розробці та впровадженню інноваційних спеціалізованих туристичних продуктів, втіленню в життя цільових програм, проектів розвитку туристичної сфери, які спрямовані на популяризацію об'єктів туристичної інфраструктури та розвитку галузі туризму в цілому [52].

Іншим важливим питанням екскурсійного обслуговування є недосконалість державної політики, зокрема контроль за якістю надаваних послуг, стан яких погіршився після скасування ліцензування екскурсійної діяльності. На ринку зростає кількість суб'єктів підприємництва, які пропонують більш дешеві ціни, та, разом з цим, погіршують якість послуг, які надають. У таких випадках екскурсії перетворюються на перевезення екскурсантів до об'єктів та не виконуються основні функції екскурсійної справи: духовно-пізнавальна та виховна.

У зв'язку з цим, постає необхідність у поновленні процедури ліцензування цього виду діяльності. Дієвим заходом для вирішення цієї проблеми може бути запровадження сертифікації екскурсійних послуг, цю місію можна покласти на методичні ради, створювані при підрозділах Держтуризмкурортів при обласних державних адміністраціях. Для того, щоб пройти сертифікацію екскурсійним підприємствам потрібно подавати до методичних рад пакет необхідних документів, які визначаються нормами Міждержавного стандарту, а також список екскурсоводів, які мають право проводити екскурсії з копіями їх трудових угод.

Автор згоден з думкою В. В. Абрамова, що необхідно посилити контроль за дотриманням виконання вимог екскурсійної методики під час проведення екскурсій, це можна робити шляхом перевірок екскурсоводів на маршрутах [3].

Нормативна база, яка регулює надання екскурсійних послуг в Україні є недосконалою. Закон України «Про туризм» визначає тільки основні напрямки. Фактично в Законі визначені лише учасники відносин, під час здійснення екскурсійної діяльності, положення про договір на екскурсійне обслуговування та відповідальність за порушення законодавства в сфері туризму [32].

Окрім цього, екскурсійна діяльність базується на провідних підзаконних актах «Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу» [57] та Міждержавний стандарт СНД «Туристско-екскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг ГОСТ 28681.1-95 (п.5.8.3. «Проектирование услуги экскурсия»)» [44], які не задовольняють сучасних вимог і обов'язково повинні бути переглянуті й доопрацьовані.

Ще однією проблемою екскурсійної сфери України є стан транспортної інфраструктури, зокрема стан автомобільних доріг, який нині визначається як незадовільний.

Зрозуміло, що автомобільний транспорт є найбільш поширеним у екскурсійній сфері України. Завдяки своїй доступності та універсальності найчастіше в туристичних перевезеннях застосовують автобуси. Найбільш популярними в таких перевезеннях є спеціально обладнані автобуси іноземного виробництва, хоча в Україні є можливість налагодити на Львівському автобусному заводі випуск вітчизняних автобусів туристичного класу.

Щодо мережевої забезпеченості України, то загальна довжина автодоріг в Україні становить близько 170 тис. км, у тому числі, з твердим покриттям – понад 97%. Найбільшу довжину автодоріг мають Вінницька, Дніпропетровська, Полтавська, Житомирська та Харківська області. Найменшу – Чернівецька, Закарпатська та Івано-Франківська. Головними магістралями є Київ-Одеса, Київ-Дніпропетровськ-Сімферополь, Київ-Львів, Київ-Донецьк, Київ-Харків. Проте,

дороги України не відповідають європейським стандартам по таким критеріям, як швидкість пересування, наявність пунктів сервісного обслуговування, технічної та медичної допомоги. [24].

Іншою важливою проблемою в екскурсійній сфері України є стан комунальної інфраструктури України, зокрема стан музеїв. В Україні, станом на 2018 р., діє майже 5 тис. музеїв, та лише 543 з них знаходяться в державній та комунальній власності [78]. Основною проблемою музеїв є недостатнє фінансування. В Україні витрати на розвиток музейної сфери здебільшого не лише не зростають, а й навіть зменшуються. Більша частина бюджету – видатки споживання. За статистичними підрахунками до 85% бюджету українські музеї закладають на зарплату працівників, а 15% – на комунальні послуги. Та у цивілізованих країнах на оплату музейних фахівців виділяють не більше 5-10% від загального бюджету. Через брак коштів реставрація та ремонт музейних пам'яток проводиться в недостатній кількості.

Також невідкладним завданням для усіх без винятку музеїв залишається комп'ютеризація і автоматизація обліку музейних експонатів, оцифрування найбільш цінних пам'яток культури та мистецтва [78].

Крім того, важливою проблемою, що гальмує розвиток екскурсійної діяльності в Україні є рівень сервісу. Цю проблему можна пов'язати з непрофесійністю кадрів, що працюють в екскурсійній сфері. Такі «фахівці» працюють лише для швидкого заробітку, а не для того, щоб надавати споживачам якісні послуги, та виконувати функції екскурсійної діяльності, зокрема пізнавальну, виховну.

Серед проблем екскурсійної діяльності України є відсутність реклами у цій сфері. Так, підприємства України, які надають екскурсійні послуги майже не займаються рекламою своїх послуг, не зацікавлюють різні сегменти споживачів. Реклама є найкращим способом інформування та переконання клієнтів. За допомогою інформаційних каналів реклама утворює потужну систему комунікацій, що зв'язує споживачів туристичних послуг та суб'єктів, що надають ці послуги. Реклама це потужний засіб впливу на споживачі, вона виховує культуру

споживання туристичних послуг, пропагує види туризму тощо. Окрім цього, вона є економічно вигідною для підприємств, оскільки стимулює збут та сприяє збільшенню прибутку та розвитку організацій. Основними засобами реклами є газети, журнали, проспекти, буклети, штендери, телебачення, радіо, інтернет, соціальні мережі. Поєднання декількох засобів реклами приведе до більш ефективних комунікацій зі споживачами та збуту послуг та продуктів.

Сучасна реклама сприяє не тільки просуванню туристичних продуктів, але і забезпечує туристів інформацією щодо нових послуг, цін, знижок.

Слід зазначити, що у теперішній час найбільш гальмівним чинником у розвитку туризму на суспільному рівні є відсутність уваги та підтримки з боку політиків та громадської влади. Коли на туризм не зважають, його доходи не визначені, відсутнє ретельне планування та, як наслідок, відсутній і розвиток. Як тільки буде глибока зацікавленість на законодавчому рівні, поєднання зусиль для піднесення статусу індустрії туризму на більш високий рівень не тільки у вигляді декларацій, а й конкретних заходів щодо встановлення та підтримки економічних зв'язків, почне ефективно діяти маркетинг у сфері туризму, відтоді можна розраховувати на видимі результати[7].

Отже, екскурсійна сфера України має велику кількість проблем, серед яких недосконалість державної політики, недостатнє фінансування, незадовільний стан транспортної та комунальної інфраструктур, низький рівень сервісу, відсутність маркетингу дестинацій та об'єктів екскурсійного обслуговування, низький рівень знань та професійної майстерності екскурсовода. Вирішення цих проблем, приведе до більшого розвитку екскурсійної галуззі в Україні. Для цього необхідно розширити нормативно-правову базу; посилити кваліфікаційні вимоги до гідів та екскурсоводів; вводити обов'язкове практичне стажування після закінчення курсів з підготовки фахівців в сфері екскурсій, застосовувати маркетингові заходи для приваблення екскурсантів тощо.

3.2. Перспективи розвитку екскурсійної діяльності на теренах України

Туристичний бізнес України зазнає великої конкуренції з боку інших держав, значна чисельність українців обирають відпочинок за межами нашої країни. Проте, останнім часом, туризм в Україні набуває все більшої популярності, його визнано одним з пріоритетних напрямів економіки нашої держави.

Перспективи розвитку екскурсійної діяльності в Україні доцільно розглядати на державному, національному, регіональному, місцевому рівнях, на рівні освітніх закладів, а також на рівні окремих підприємств. На рівні держави фахівцям варто зайнятись нормативно-правовим регулюванням туристичної, та, зокрема, екскурсійної діяльності; економічним регулюванням. На національному рівні варто відзначити модернізацію туристичної інфраструктури та впровадження інновацій в екскурсійну сферу. Серед перспектив екскурсійної діяльності на регіональному рівні, варто відзначити реструктуризацію туристично-рекреаційного комплексу. На місцевому рівні – це виражається через забезпечення розвитку малих підприємств. На рівні освітніх закладів – якісне навчання та підготовку майбутніх фахівців туристичної сфери, зокрема екскурсоводів, гідів-перекладачів. На рівні окремих підприємств варто застосовувати маркетингові заходи.

Аналізуючи перспективи розвитку екскурсійної справи в Україні, варто зазначити, що екскурсійна сфера є економічною складовою держави та інтегрує низку галузей. Це й повинно стати головним чинником у формуванні нового підходу до екскурсійної діяльності, як до галузі, розвиток якої може позитивно вплинути як на економічний, так і на соціальний стан держави, сприяти виробленню та зміцненню позитивного іміджу України на міжнародній арені.

Україна має всі передумови для розвитку екскурсійної сфери. Чинниками, що зумовлюють конкурентні переваги нашої держави є зручне географічне розташування, сприятливий клімат, багаті природні та історико-культурні ресурси, велика кількість музеїв, галерей, різноманітність закладів харчування з орієнтацією на різні групи споживачів. На жаль, сьогодні, частка туристичної сфери становить лише 1,5-2,5% у структурі ВВП країни [21].

Чинниками, що гальмують розвиток туристичної та екскурсійної галузей є військово-політичний стан, управлінська діяльність, стан екології у країні тощо. Крім того, добробут населення значно впливає на стан та розвиток туризму. Існує зв'язок між тенденціями розвитку туризму, економічним станом в країні та особистими доходами населення. Варто зазначити, що збільшення доходів громадян України приведе до більшого розвитку туристичної, зокрема екскурсійної діяльності [34].

Одним із найважливіших питань організації та розвитку екскурсійної діяльності є удосконалення організаційно-економічного механізму, враховуючи туристичний потенціал України. Туристична сфера перетинається з діяльністю близько 50 галузей, отже її розвиток сприятиме підвищенню рівня зайнятості (надання робочих місць людям), диверсифікації економіки країни, збереженню культурного потенціалу, збереженню екологічно безпечного стану навколишнього середовища. Крім того, туризм є важливим засобом реалізації зовнішньої політики держави [59].

Організація екскурсійної діяльності як пріоритетний напрям індустрії туризму в Україні потребує чіткого державного регулювання. Це регулювання економіки туризму в Україні повинно бути націлене на ефективну роботу розвитку внутрішнього туризму. Основними цілями державного регулювання в галузі туризму є: забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення зміцнення здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав [32].

Розвиток та організація екскурсійної діяльності в Україні підтримується і регулюється на національному рівні. Уряд схвалив 16 березня 2017 р. Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. Цей документ розроблено з метою створення умов для забезпечення прискореного розвитку сфери туризму і курортів, перетворення її у високоефективну, інтегровану у світовий ринок галузь. Запровадження Стратегії передбачається за напрямками, серед яких: забезпечення безпеки туристів та захист їх законних прав та інтересів, імплементація законодавства ЄС у сфері туризму, забезпечення комплексного розвитку територій,

зокрема створення сприятливих умов для залучення інвестицій у розбудову туристичної інфраструктури, удосконалення системи професійної підготовки фахівців сфери туризму, формування та просування позитивного іміджу України, як країни привабливої для туризму. Стратегія визначає інтегрований підхід до формування і реалізації державної політики у сфері туризму та курортів, який у визначених межах передбачає удосконалення та розвиток екскурсійного обслуговування. Одним із основних напрямів реалізації Стратегії в аспекті екскурсійної діяльності є впровадження міжнародної системи якості послуг за такими напрямами, як організація роботи гідів-перекладачів та екскурсіводів [59].

Розв'язання проблем формування напрямків регіонального розвитку на засадах підприємницької діяльності в сфері екскурсійної діяльності неможливе без інституційних перетворень і реструктуризації туристично-рекреаційного комплексу регіону, що потребує певного часу. Тому сьогодні основний тягар забезпечення шляхів ефективної діяльності зміщується на мікрорівень діяльності підприємств та підприємців галузі, мезорівень територіальних громад та місцевих органів влади, основним практичним завданням яких є забезпечення виживання та розвитку малих підприємств. С. Г. Нездоймінов вважає, що реалізація концепції утворення нових територіально-виробничих форм рекреації та туризму досягається через організаційно-економічний механізм забезпечення активізації і розвитку підприємницької діяльності в регіоні [47, с. 261].

Незважаючи на потенціал і привабливість екскурсійних послуг, в Україні відсутня тенденція росту відносно питомої ваги в загальному обсязі платних послуг. На збільшення екскурсійних потоків впливає економічний добробут населення та соціально-політична ситуація. Відповідно до даних Державної статистики України, за останні 15 років чисельність екскурсантів скоротилася до найнижчого показника у 2015 р. [23]. Не дивлячись на це, більшість екскурсійних підприємств оцінюють свій стан як задовільний, та перспективи зростання бачать близько 15% цих підприємств, інші просто можуть стати банкрутами.

Вважається, що однією з ефективних форм економічного управління групами об'єктів є інтеграційні кластерні об'єднання. Ця модель базується на

розгляді форм регіональної кооперації, в результаті чого кластер налагоджує внутрішні відносини і відпрацьовує свою поведінку в зовнішньому середовищі. Тобто, туристичним підприємствам та організаціям, які мають відношення до туризму варто об'єднуватись у межах свого регіону задля розвитку туристичної та екскурсійної діяльності.

Для ефективного розвитку екскурсійної справи доцільно внести зміни в структуру управління сферою туризму в Україні і створити у кожному районі комітет з розвитку екскурсійної справи, що буде займатися розробкою комплексних програм розвитку екскурсійної справи, налагодженням зв'язків з адміністраціями міст і районів країни, іншими державними й недержавними організаціями. На думку В. В. Абрамова, об'єднання областей України в єдиний екскурсійний регіон і їх спільний розвиток, дадуть синергетичний ефект в стабільності розвитку екскурсійної сфери України [1].

Одне із ключових питань, яке необхідно вирішити найближчим часом – питання оптимізації взаємодії туризму і культури як на рівні центральних органів влади, так і на місцевому рівні. Адже культурна спадщина, музеї, театри, галереї є важливими для залучення екскурсантів і збільшення локальних туристичних потоків. Окрім цього, свого споживача отримують заклади розміщення, харчування, транспорт та ін. Отже, автор пропонує об'єднання вище зазначених підприємств у межах своїх регіонів для спільного розвитку та залучення туристичних потоків.

Місцева влада, стейкхолдери та бізнесмени повинні вступати у тісну співпрацю один з одним, задля збереження культурної спадщини, розвитку міст України у туристичному аспекті, адже це принесе вигоду й для них – збільшення прибутків.

Абсолютно усі регіони України мають можливості для розвитку туризму, однак через різні історичні та ландшафтні передумови, кількість туристичних ресурсів, має місце диференціація регіонів за видами туризму.

Екскурсійна сфера України має значні перспективи, та, на думку автора, задля популяризації екскурсійної справи серед населення України, необхідно розробити та дотримуватись маркетингових заходів.

Основна мета маркетингу в екскурсійній діяльності – цілеспрямований вплив на формування потреб, попиту, цін, сегментацію ринку, розвиток асортименту екскурсійних послуг, їх просування, рекламу і збут.

В контексті такої діяльності екскурсійним бюро та іншим підприємствам, що надають послуги з екскурсійного обслуговування, необхідно проводити співпрацю з туроператорами та тур агентами для досягнення таких цілей:

- координації надходження замовлень;
- розробка спільних заходів щодо просування продукту на туристичному ринку України;
- апробації нових маршрутів та екскурсійних продуктів;
- визначення та робота з новими цільовими сегментами споживачів;
- організація презентацій та виставок;
- пропозиції пакетів послуг для бізнес-туристів [29].

Сучасна маркетингова концепція в туризмі, зокрема й екскурсійній сфері, полягає у тому, що необхідно виявити та задовольнити потреби споживача туристичних послуг. Але, варто звертати увагу на те, що існують різні сегменти споживачів, у яких різні вимоги та мотиви до здійснення екскурсійної діяльності. Це означає, що необхідно створити та утримати клієнта, знайти такий продукт, який буде цікавий багатьом екскурсантам, або кільком сегментам споживачів. Або, створювати різні екскурсійні продукти для залучення кількох сегментів споживачів.

На рис. 3.2.2. автор зобразив цілі маркетингової діяльності в екскурсійній справі.

Рис. 3.2.2. Цілі маркетингу в екскурсійній діяльності.

Джерело: розроблено автором за [29].

Для подальшого розвитку екскурсійної діяльності необхідно:

- розробити та проводити різноманітні анімаційні заходи, такі як розважальні, спортивні, соціально – культурні та інші види, для того, щоб подовжити термін відпочинку;
- налагодити й реалізувати механізм обміну досвідом у сфері туризму з іншими областями України та країн світу;
- проводити майстер – класи, тренінги, щоб активізувати діяльність;
- активно використовувати інтернет-ресурси та соціальні мережі, для відображення інформації, яка безпосередньо стосується туризму;
- залучати до розвитку туризму блогерів та представників засобів масової інформації, які будуть публічно відображати певні заходи в даній діяльності, що сприятиме підвищенню іміджу регіону;
- розповсюджувати рекламні проспекти та буклети про дестинації туризму.

Автор вважає, що доцільним є залучення українських блогерів, у тому числі, тревел-блогерів до розвитку екскурсійної діяльності України. Адже, нині, блогер вважається повноціною роботою, і вони мають досить великий вплив на людей, особливо на сучасну молодь, до їх думки прислуховуються. Одним з яскравих прикладів таких блогерів є Назарій Дорошкевич, який у вересні 2019 року зняв та опублікував у соціальних мережах відео власного виробництва «Мій дім – Україна» («Ukraine is my home»), в якому показав красиві та невідомі місця України. У відео зокрема потрапили кадри: колишньої військової радіолокаційної станції на Буковині «Памір», Актівського каньйону, Київського моря, Олешківських пісків, тунелю Кохання, Кладовища літаків, Гірського Ока, Долини привидів, Рожевого озера тощо. Автор відео зауважив, що для пошуку прекрасного та чогось нового не обов'язково їхати далеко та витратити багато коштів, варто лише озирнутись навколо [49].

Стратегічною метою розвитку сфери туризму та екскурсій в Україні є створення конкурентоспроможного на світовому ринку продукту, який максимально задовольнить туристичні потреби країни і забезпечить на цій основі інтегрований розвиток територій та їх соціально-економічний розвиток, збереження екологічного балансу та історико-культурної спадщини. У першу чергу це стосується таких привабливих туристичних і рекреаційних зон, як Волинська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька області, м. Київ, де туризм займає провідне місце в розвитку економіки [28].

Для покращення матеріально-технічної бази екскурсійної діяльності необхідно:

- 1) модернізувати, технічно переоснащувати існуючі засоби розміщення туристів, транспортну та комунальну інфраструктуру а також будувати нові за сучасними проектами;
- 2) підтримувати належний стан екскурсійних ресурсів та об'єктів;
- 3) впроваджувати інновації;

4) організувати тендери та цільові інвестиційні конкурси на право реконструкції та будівництва нових об'єктів туризму.

Вивчивши значний масив інформації, автор визначив інноваційні технології екскурсійної діяльності, які допоможуть розвивати екскурсійну справу в Україні. Такими інноваціями є індивідуальні, інтерактивні екскурсії, квест-екскурсії, костюмовані екскурсії, віртуальні екскурсії та екскурсії з використанням QR-кодів. Впровадження даних видів екскурсій допоможе зробити екскурсійні продукти України більш привабливими як для іноземних споживачів, так і для українців, а також зацікавити більше сегментів споживачів екскурсійних послуг. На рис. 3.2.3 автор відобразив інноваційні технології, які варто запроваджувати в Україні, задля популяризації екскурсійної діяльності.

Рис. 3.2.3. Інноваційні види екскурсій.

Джерело: самостійно розроблено автором.

На основі викладеного матеріалу можна дійти висновку, що незважаючи на значний потенціал, туристична галузь України, й зокрема екскурсійна сфера має цілу низку проблем, нагальне вирішення яких покращить перспективи її розвитку вже найближчим часом. Здійснивши аналіз перспектив екскурсійної сфери України, варто зазначити, що ця галузь є важливою для економіки країни, крім

того, вона інтегрує з багатьма іншими галузями. Це повинно стати головним у формуванні нового державного підходу до екскурсійної сфери, пріоритетний розвиток якої може позитивно вплинути на економічний і соціальний стан країни, стимулювати важливі галузі економіки, сприяти зміцненню позитивного іміджу України на світовій арені. Всі заходи мають бути застосовані лише в комплексі на державному, національному, регіональному, місцевому рівнях, на рівні освітніх закладів та окремих екскурсійних підприємств. На думку автора, удосконалення нормативно-правового регулювання туристичної галузі, модернізація туристичної інфраструктури, впровадження маркетингових заходів, інноваційних технологій та залучення блогерів дасть можливість для розвитку вітчизняної екскурсійної сфери та популяризації подорожей Україною, особливо серед молоді.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі було розглянуто такі питання, як визначення основ екскурсійної теорії та методики, історія світової екскурсійної справи, сутність та особливості вітчизняної екскурсійної справи, основні етапи становлення екскурсійної справи в Україні, характеристика ресурсного та інфраструктурного потенціалу для здійснення екскурсійної діяльності, аналіз українського ринку екскурсій, проблеми та перспективи розвитку екскурсійної діяльності в Україні. У результаті наукового пошуку та опрацювання значного масиву інформації, автор дійшов наступних висновків.

«Екскурсія» як термін сприймається як два взаємозалежних прояви: як процес наочного сприйняття людиною довкілля, особливостей природи, сучасних та історичних об'єктів, елементів побуту, визначних місць певного міста чи регіону та як тематичний маршрут із метою відвідання визначних місць, певних об'єктів та місцевостей.

Іншими базовими поняттями кваліфікаційної роботи стали, «сутність екскурсії», «екскурсійна діяльність», «екскурсант», «гід (екскурсовод)», «екскурсійна методика» та ін.

Світова екскурсійна справа пройшла довгий шлях становлення від зародження, коли мотиви для подорожей були досить примітивними, а саме пошук їжі, безпечного притулку, потім – пошук нових, багатших земель, до сучасного стану, коли екскурсійна діяльність є могутньою, економічно вигідною для багатьох країн індустрією.

Досліджуючи історію вітчизняної екскурсійної справи, було проаналізовано кілька етапів її розвитку: від зародження (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.) до сучасного етапу (кінець 90-х рр. XX – сьогодні). Для здійснення цього аналізу, автором було визначено такі критерії: контент екскурсій, поява органів, що опікувалися організацією та проведенням екскурсій, форми екскурсійного обслуговування, нормативно-правові документи, що регулювали та досі регулюють екскурсійну діяльність. У контексті зазначених критеріїв було виокремлено 9 етапів розвитку екскурсійної діяльності в Україні: зародження

(друга половина XVIII – перша половина XIX ст.); становлення (середина – кінець XIX ст.); виникнення організаційних форм екскурсійної діяльності (90-і рр. XIX ст. – 1918 р.); «Золоте десятиріччя» (1919 – 1927 рр.); створення радянських екскурсійних організацій (1928 – 1941 рр.); післявоєнна відбудова екскурсійної справи (1946 – 1968 рр.); найвищий розвиток радянської екскурсійної справи (1969 – 1986 рр.); перехідний період (1987 – 1990-і рр.); сучасний етап (кінець 90-х рр. XX – сьогодні).

Україна володіє значним ресурсним потенціалом для здійснення екскурсійної діяльності: наявні багаті природні ресурси, серед яких національні парки та заповідники, родовища мінеральних вод та лікувальних грязей. Що стосується історико-культурних пам'яток, то в Україні збереглися унікальні палацово-паркові ансамблі, садиби. Крім того, в країні є також туристичні ресурси, які включено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, працює 574 музеї (дані станом на 2018 р.).

Екскурсійна сфера України користується попитом серед споживачів. Як свідчить здійснений автором аналіз туристичних потоків, найпопулярнішими та найприбутковішими напрямками для екскурсійної діяльності в Україні є м. Київ, Львівська, Одеська, Івано-Франківська області та Дніпропетровська області. Причинами такого стану речей є наявні в цих місцях значні природні ресурси, історико-культурні пам'ятки, досить розвинена туристична інфраструктура.

Автор виявив, що екскурсійна сфера України має низку проблем, серед яких: недосконалість державної політики, недостатнє фінансування, незадовільний стан транспортної та комунальної інфраструктур, низький рівень сервісу, відсутність маркетингу дестинацій та об'єктів екскурсійного обслуговування, низький рівень знань та професійної майстерності екскурсовода.

Вирішення цих проблем сприятиме динамічному розвитку екскурсійної галузі в Україні. Для цього необхідно, насамперед, розширити нормативно-правову базу; посилити кваліфікаційні вимоги до гідів та екскурсоводів; вводити обов'язкове практичне стажування після закінчення курсів з підготовки фахівців у

сфері екскурсій, застосовувати маркетингові заходи для залучення екскурсантів та ін.

Здійснивши аналіз перспектив розвитку екскурсійної справи в Україні, необхідно зазначити, що всі заходи спрямовано на розвиток екскурсійної справи України. Крім того, вони мають бути застосовані лише в комплексі на державному, національному, регіональному, місцевому рівнях, на рівні освітніх закладів та окремих екскурсійних підприємств. Автор вважає, що удосконалення нормативно-правового регулювання туристичної галузі, модернізація туристичної інфраструктури, впровадження маркетингових заходів, інноваційних технологій та залучення блогерів приведе до розвитку вітчизняної екскурсійної сфери та популяризації подорожей Україною.

Перед фахівцями екскурсійної справи України стоїть багато завдань і викликів, які можуть бути успішно подолані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. В. Проблеми та перспективи розвитку екскурсійної справи в Україні. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1890/> (дата звернення: 19.10.2020).
2. Абрамов В. В., Тонкошкур М. В. Історія туризму: підручник. Харків: Харківська національна академія міського господарства, 2010. 294 с.
3. Абрамов В. В., Покоłodна М. М. Проблеми удосконалення системи підготовки і менеджменту персоналу екскурсійної сфери туристської галузі України. Коммунальное хозяйство городов: научный сборник №75, 2006. С.203-211.
4. Альтгайм Л. Б. Основи музейної та екскурсійної діяльності. Курс лекцій. Тернопіль: Тернопільський нац. пед. університет ім. В. Гнатюка, 2007. 113 с.
5. Бабарицька В. К., Короткова А. Я., Малиновська О. Ю. Екскурсознавство і музеєзнавство: навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2007. 464 с.
6. Бабарицька В. К., Малиновська О. Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення турпродукту: навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Альтерпрес, 2008. 286 с.
7. Браймер Роберт А. Основы управления в индустрии гостеприимства / пер. с англ. Е. Б. Циганова. М.: Аспект Пресс, 2010. 325 с.
8. Вечерський В. В. Спадщина містобудування України: теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць / Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури й містобудування; Головне управління містобудування і архітектури Київської міськдержадміністрації. К.: НДІТІАМ, 2003. 560 с.
9. Вільна енциклопедія Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 17.10.2020).
10. Внутрішній туризм в Україні: окремі аспекти / за ред. О. І. Лугова. Ін-т туризму Федерації профспілок України. К., 2002. 162 с.

11. Воронина А. Б. Организация экскурсионных услуг. Симферополь: Сонат, 2008. 200 с.
12. Всесвітня туристична організація. URL: <http://www2.unwto.org/> (дата звернення: 09.09.2020).
13. Галасюк С. С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2013. 178 с.
14. Головне управління статистики в Івано-Франківській області. URL: <http://www.ifstat.gov.ua/> (дата звернення: 3.10.2020).
15. Головне управління статистики в Одеській області. URL: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 3.10.2020).
16. Головне управління статистики м. Київ. URL: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 3.10.2020).
17. Головне управління статистики у Дніпропетровській області. URL: <http://www.dnestrstat.gov.ua> (дата звернення: 3.10.2020).
18. Головне управління статистики у Львівській області. URL: <https://lv.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 3.10.2020).
19. Голубничая С. Н. Основы экскурсионного дела: учеб. пособие. Донецк: ДИТБ, 2003. 214с.
20. Гонтаржевська Л. І. Ринок туристичних послуг в Україні: навч. посіб. / Донецький ін-т туристичного бізнесу. Донецьк: Східний видавничий дім, 2008. 180с.
21. Гордієнко В. Туризм – рушій соціально-економічного розвитку країни. XII Міжнародний економічний форум, 2013. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/gordienko.Pdf (дата звернення: 13.10.2020).
22. Гуляев В. Г. Туризм: экономика и социальное развитие. М.: Финансы и статистика, 2003. 303 с.
23. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 13.09.2020).
24. Державне агентство автомобільних доріг України. URL: <https://ukravtodor.gov.ua/> (дата звернення: 11.10.2020).

25. Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. URL: <http://pzf.menr.gov.ua> (дата звернення: 8.10.2020).
26. Долгопола Г. Є., Коробейнікова Я. С. Туристична інфраструктура: до проблеми визначення та функціонування державно-приватного партнерства. Матеріали конференції «Актуальные вопросы повышения конкурентоспособности государства, бизнеса и образования в современных экономических условиях» (14-15.02.2013 г.). URL: http://tourlib.net/statti_ukr/dolgopola.htm (дата звернення: 17.10.2020).
27. ДСПТО 5113-Ю.63.30 – 2007. Державний стандарт професійно-технічної освіти. Професія-екскурсовод. М-во освіти і науки України, М-во праці та соц. політики України. – Вид. офіц. – [Чинний від 2007-08-29]. К. : [б. в.], 2007.
28. Дума Б. В. Влияние туризма на развитие экономики Украины. Материалы конференции «Научный прогресс на рубеже тысячелетий», 2008. URL: http://tourlib.net/statti_tourism/duma.htm (дата звернення: 25.10.2020).
29. Дурович А. П. Маркетинг в туризме. Минск: Новое знание, 2003. 496с.
30. Емельянов Б. В. Экскурсоведение: учебник. М.: Советский спорт, 2003. 216 с.
31. Зайцева Н. А. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 224с.
32. Закон України "Про туризм" (15 вересня 1995р.). К., 1995.
33. Квартальнов В. А. Туризм: учебник. М.: Финансы и статистика, 2002. 320 с. URL: http://infotour.in.ua/kvartalnov_tourism3.htm (дата звернення: 24.07.2020).
34. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 300 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak_13.htm (дата звернення: 12.08.2020)
35. Коваленко О. В. Сучасні проблеми підготовки та підвищення кваліфікації екскурсоводів. Науковий часопис Національного педагогічного університету

- імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 60, т. 1. С. 211-214. URL:
<http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/23588/1/Kovalenko%20O.%20V..pdf> (дата звернення: 15.09.2020).
36. Компанець К. А. Організаційно-економічне обґрунтування принципів та методів управління підприємством (на прикладі туристичних організацій): автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.04/ Національний транспортний університет, 2015. 20 с.
37. Король О. Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі: навч.- метод. посіб. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. 144 с. URL:
http://tourlib.net/books_ukr/korol-ekskurs.htm (дата звернення: 02.10.2020).
38. Король О. Д., Крачило М. П. Менеджмент туризму: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2008. 240с.
39. Любарець, В. В. Формування професійної компетентності майбутніх агентів з організації туризму у професійному коледжі : дис. канд. пед. наук. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2013. 285 с. URL:
<http://ephsheir.phdpu.edu.ua:8081/xmlui/handle/8989898989/183> (дата звернення: 15.10.2020).
40. Любіцева О. О. Методика розробки турів: навч. посіб. Вид. 2-е, перероб. і доп. К.: Альтерпрес, 2008. 300 с.
41. Любіцева О. О., Панкова Є. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України: навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2007. 369 с.
42. Маврина Н. С. Процесс формирования экскурсионной услуги. Культура народов Причерноморья, 2009. № 161. С. 123-126.
43. Мальцева Л. В. Проблеми викладання дисципліни «Історія туризму» (спеціальність «Туризм»). Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. №16. С.

- 43-46. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/malceva.htm (дата звернення 05.08.2020).
44. Межгосударственный стандарт ГОСТ 28681.1-95. Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг. URL: <http://standartgost.ru> (дата звернення: 10.10.2020).
45. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <http://www.me.gov.ua/> (дата звернення: 10.09.2020).
46. Мультимедійна платформа іномовлення України Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/> (дата звернення: 04.10.2020).
47. Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг: навч.-метод. посіб. Одеса: Астропринт, 2011. 216 с.
48. Нездоймінов С. Г. Підприємницький вектор розвитку регіонального туризму: монографія. Одеса: Пальміра, 2011. 344 с.
49. Онлайн-журнал Шпальта. URL: <https://shpalta.media/> (дата звернення: 20.10.2020).
50. Основи екскурсійної роботи: методичні матеріали. Ужгород, 2007. 34 с.
51. Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації гідів. URL: <https://uaguides.com/> (дата звернення: 18.10.2020).
52. Офіційний сайт Гільдії гідів. URL: <https://gg.in.ua> (дата звернення: 19.10.2020).
53. Офіційний сайт Ліги екскурсоводів м. Київ. URL: <http://excurs.kyiv.org/> (дата звернення: 18.10.2020).
54. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. К.: Академвидав, 2010. 248 с. (Серія «Альма-матер»).
55. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство: навч. посіб. К.: Альтерпрес, 2003. 352 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/pankova.htm (дата звернення: 04.09.2020).
56. Поколодна М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник; Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

57. Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу, затверджене Міністерством культури України від 25 жовтня 2007 р. (з наступними змінами та доповненнями). URL: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/88122> (дата звернення: 10.10.2020).
58. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з організації іноземного, внутрішнього, зарубіжного туризму, екскурсійної діяльності. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2001 №7/62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0103-01/conv/print> (дата звернення: 20.10.2020).
59. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 № 168-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p> (дата звернення: 07.09.2020).
60. Райков Б. Е. Методика и техника проведения экскурсий/ 4-е изд., пер. и доп. Л.: Госиздат, 1930. 116 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/raykov_metodika-i-tehnika-ekskursy_1930/go,0;fs,1/ (дата звернення: 23.07.2020).
61. Романенко О. В. Організація екскурсійних послуг. Культура народів Причорномор'я, 2009. №176. С.159-161. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/35840/52-Romanenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.09.2020).
62. Савина И. В. Экскурсоведение. Минск: БТЭУ, 2004. 335 с.
63. Семенов В. Ф., Герасименко В. Г., Горбань Г. П., Богадьорова Л. М. Управління регіональним розвитком туризму: навч. посіб. Одеса: Одеський державний економічний університет, 2011. 225 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/semenov.htm (дата звернення: 05.09.2020).
64. Смаль І. В. Основи географії рекреації і туризму. Ніжин: Видавництво НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. 264с.

65. Смольнікова К. А. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми управління соціально-економічними системами». «Розвиток туризму в Україні: проблеми та перспективи»(м. Луцьк, 8.12.2016 р.). Луцьк: Луцький НТУ, 2016. Ч.1. С.344-346. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/smolnikova.htm (дата звернення: 16.10.2020).
66. Сокол Т.Г. Основи туристичної діяльності / за ред. Орлова В.Ф. К.: Грамота, 2006. 264 с.
67. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія. – 2-ге вид., випр. і допов. К. : Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2009. 463 с.
68. Туристичний оператор «Go2Chernobyl». URL: <https://go2chernobyl.com/> (дата звернення: 06.10.2019).
69. Туристичний оператор «Орнамент Тур». URL: <https://ornament.ua> (дата звернення: 05.10.2020).
70. Туристичний портал UA.IGoToWorld.com. URL: <https://ua.igotoworld.com/> (дата звернення: 06.10.2020).
71. Туристсько-екскурсійне обслуговування. Туристичні послуги. Загальні вимоги: ГОСТ 28682.2-95. К.: Держстандарт України, 1997. 11 с. (Національний стандарт України).
72. Устименко Л. М., Афанасьєв І. Ю. Історія туризму: нач. Посіб. К.: Альтерпрес, 2005. 320 с. URL: http://tourlib.net/books_history/ustymenko.htm (дата звернення: 12.08.2020).
73. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні: навч. посіб. для студ. вузів. К.: Вища школа, 2002. 195 с.
74. Федорченко В. К., Костюкова О. М., Дьорова Т. А., Олексійко М. М. Історія екскурсійної діяльності в Україні: навч. посіб. К.: Кондор, 2004. 166 с.
75. Философский энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
76. Худоба В. В. Історія розвитку світового туризму. Лекція №1. Львівський державний університет фізичної культури, 2018, 14 с.

77. Чагайда І. М. Екскурсознавство: навч. посіб. К: ІТФПУ, 2004. 240 с.
78. Чупрій Л. В. Стан та проблеми музейної справи. Журнал «Музеї України», 29.05.2010 р. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/chuprij.htm (дата звернення: 12.10.2020).
79. Щепанський Е. В. Історія становлення та розвитку туристично-рекреаційної галузі України. Університетські наукові записки, 2010. № 2, С. 270-276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_2_40 (дата звернення: 15.09.2020).
80. Djurasevic S. Thematic tourism as an important segment in the business of modern tour operators. Turisticko Poslovanje 2014. № 13. S. 109-117. URL: https://www.researchgate.net/publication/277913436_Thematic_tourism_as_an_important_segment_in_the_business_of_modern_tour_operators(дата звернення: 20.09.2020).
81. Gonzalo F. Stats About Mobile Travel in 2016. URL : <http://fredericgonzalo.com/en/2016/04/12/16-stats-about-mobile-travel-in-2016>. (дата звернення 29.09.2020).

Схема екскурсійного процесу

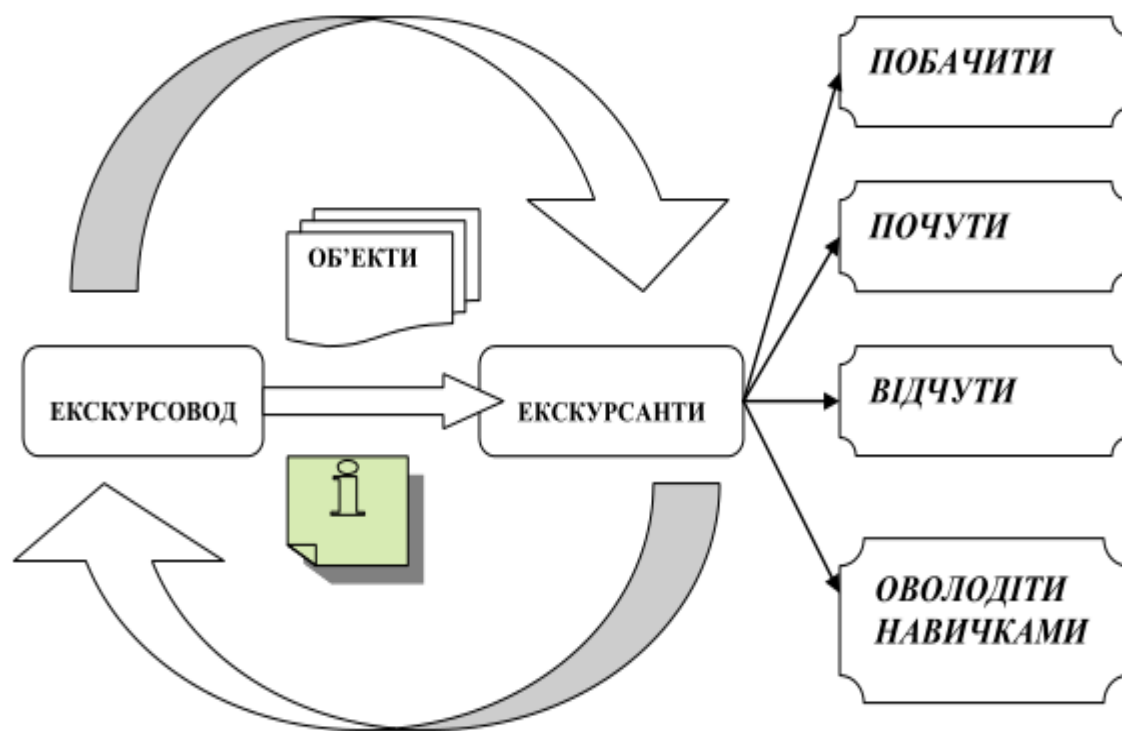

Рис. А.1. Схема екскурсійного процесу

Джерело: [56].

Хронологічна таблиця розвитку екскурсійної справи в Україні

Етап	Період	Основні події
I	друга половина XVIII – перша половина XIX ст..	У цей період проводяться перші екскурсії. 1786 р. створено «Статут народних училищ», а у 1804 р. – «Шкільний статут».
II	середина – кінець XIX ст.	1863 р. створено просвітницьке об'єднання «Громада», 1883 р. – «Кружок етнографічно-статистичний», товариство «Просвіта», наукове товариство ім. Т. Шевченка.
III	90-і рр. XIX ст. – 1918 р.	З'явилися туристично-краєзнавчі та спортивні товариства «Чорногора», «Пласт», «Сокіл», «Січ». В кінці XIX – на початку XX ст. проводяться паломницькі екскурсії. 1909 р. в українських гімназіях почала діяти «Самовиховна шкільна громада», що організовувала учням прогулянки та екскурсії.
IV	1919 – 1927 рр.	1920 р. при музеї УНТ створено екскурсійне бюро. У 1926 р. в Україні було створено акціонерне товариство «Укртурс».
V	1928 – 1941 рр.	1926 р. створено туристичну організацію «Інтурист». 1930 р. – Центральна дитяча екскурсійно-туристська станція. 26 березня 1930 р. прийнято постанову «Про організацію Товариства пролетарського туризму та екскурсій». 1936 р. керівництво туристсько-екскурсійною діяльністю було передано профспілкам.
VI	1946 – 1968 рр.	1945-1948 рр. відбувається відновлення діяльності територіально-екскурсійних управлінь у Криму, Києві та інших місцях, відновились туристичні маршрути та створились нові екскурсії. 1962 р. прийнято постанову «Про подальший розвиток туризму».

Продовження таблиці Б.1

VII	1969 – 1986 рр.	<p>9 липня 1971 р. прийнято постанову «Про заходи по дальшому поліпшенню екскурсійної роботи».</p> <p>1973 р. прийнято постанову « Про подальше підвищення ідейно-політичного спрямування туристсько-екскурсійної роботи».</p> <p>1976 р. відбулась Всесоюзна методична конференція «Актуальні проблеми екскурсійної роботи у світлі рішень XXV з'їзду КПРС».</p> <p>1977 р. прийнято постанову «Про заходи щодо розвитку місцевого туризму і екскурсій серед трудящих».</p> <p>1980 р. участь Центральної ради з туризму у проведені Ігор XXII Олімпіади у Москві.</p>
VIII	1987 – 1990-і рр.	<p>6 квітня 1987 р. прийнято постанову « Про подальший розвиток самодіяльного туризму , удосконаленню його організації і управління».</p> <p>2 липня 1987 р. прийнято постанову «Про подальший розвиток і удосконалення масового самодіяльного туризму».</p> <p>3 лютого 1989 р. прийнято постанову «Про переведення підприємств, об'єднань і організацій Центральної ради з туризму і екскурсій на повний господарський розрахунок та фінансування».</p>
IX	кінець 90-х рр. XX – сьогодні	<p>15 вересня 1995 р. прийнято Закон України «Про туризм».</p> <p>21 вересня 1998 р. – указ Президента України «Про день туризму».</p> <p>18 листопада 2003 р. відбулась редакція Закону України «Про туризм».</p> <p>25 листопада 1999 р. прийнято постанову « Про утворення структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій з питань туризму».</p> <p>23 січня 2001 р. – указ Президента України «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні».</p> <p>11 квітня 2002 р. – указ Президента України «Про державну туристську адміністрацію України».</p>

Джерело: самостійно розроблено автором за [2;73;74].

Туристичні ресурси областей України

Область	Природні ресурси	Історико-культурні ресурси
Вінницька	338 природоохоронних об'єкта	близько 3,5 тис. історико-культурних пам'яток; понад 1,5 тис. археологічних пам'яток; більше 120 музеїв.
Волинська	209 об'єктів природно-заповідного фонду	2,6 тис. пам'яток; 468 пам'яток архітектури внесено до Державного реєстру; 6 державних музеїв та заповідників.
Дніпропетровська	105 природно-заповідних територій	11,9 тис. пам'яток, у тому числі 318 пам'яток архітектури; 9 музеїв з двома філіалами.
Донецька	70 об'єктів	4,2 тис. пам'яток, з них 75 належать до архітектурної спадщини; 19 музеїв, з двома філіалами.
Житомирська	102 природно-заповідних територій	210 пам'яток архітектури внесено до Державного реєстру національного культурного надбання; 5 музеїв із 8-ма відділами.
Закарпатська	415 об'єктів	1839 пам'яток археології, історії та монументального мистецтва перебувають на державному обліку; 152 пам'ятки архітектури перебувають на державному обліку; 3 музеї з 6-ма філіалами та відділами.
Запорізька	299 об'єктів природно-заповідного фонду	6,8 тис. пам'яток; 16 музеїв із двома відділами.
Івано-Франківська	366 об'єктів	3,4 тис. пам'яток історії та культури; 11 музеїв із 6-ма відділами.

Продовження таблиці В.1

Київська	85 об'єктів	близько 6000 пам'яток культурної спадщини; 211 нерухомих пам'яток області внесено до Державного реєстру національного культурного надбання; 16 музеїв, у т.ч. 3 заповідники.
м. Київ	41 природно-заповідна територія	3,8 тис. пам'яток; 2 національні заповідники; 23 державні музеї.
Кіровоградська	39 об'єктів	6 тис. пам'яток, у т.ч. 392 пам'ятки архітектури; 16 музеїв із 4-ма відділами.
Луганська	87 об'єктів	9,5 тис. об'єктів, у т.ч. 341 пам'ятка архітектури; 14 музеїв із 9-ма відділами.
Львівська	400 об'єктів	3,6 тис. пам'яток архітектури; 5 державних заповідників; 14 музеїв.
Миколаївська	89 територій	3,3 тис. пам'яток, у т.ч. 143 пам'ятки архітектури; 3 музеї із 8-ма відділами.
Одеська	92 природо-заповідні території	7,4 тис. об'єктів, у т.ч. 1,4 тис. пам'ятки містобудування та архітектури; 3 музеї із 7-ма філіалами.
Полтавська	169 об'єктів природо-заповідного фонду	3,6 тис. пам'яток, серед них 199 пам'яток архітектури; 15 музеїв.
Рівненська	227 об'єктів	близько 3 тис. історико-культурних об'єктів; 338 пам'ятки внесено до Державного реєстру національного культурного надбання; 7 музеїв.
Сумська	168 територій	7,8 тис. об'єктів, у т.ч. 473 пам'ятки архітектури внесено до Державного реєстру; 8 музеїв і заповідників.

Продовження таблиці В.1

Тернопільська	421 об'єкт	1178 пам'яток архітектури і містобудування внесено до Державного реєстру національно культурного надбання; 3 музеї з 22-ма відділами.
Харківська	135 об'єктів природо-заповідного фонду	2,5 тис. об'єктів, у т.ч. 653 пам'ятки архітектури внесено до Державного реєстру; 15 музеїв та заповідників.
Херсонська	69 територій	5,9 тис. пам'яток, з них 143 внесено до Державного реєстру; 3 музеї із 6-ма філіалами.
Хмельницька	269 об'єктів	близько 2 тис. пам'яток, з них на державному обліку перебуває 387 пам'яток архітектури і містобудування; 3 заповідники; 9 музеїв із 3-ма відділами.
Черкаська	381 об'єкт	312 нерухомих пам'яток внесено до Державного реєстру національного культурного надбання; 25 музеїв, серед яких 6 історико-культурних заповідників.
Чернівецька	243 природо-заповідні території	738 пам'яток перебуває на державному обліку; 5 музеїв із 4-ма відділами.
Чернігівська	528 об'єктів	5,5 тис. об'єктів історії і культури, у т.ч. 230 пам'яток архітектури внесено до Державного реєстру; 5 історико-культурних заповідників; 19 музеїв із 9 відділами.

Джерело: систематизовано автором за [55;63].

Рис. Е.1. Об'єкти світової спадщини ЮНЕСКО на мапі України

Джерело: [9].

Музей-садиба М. І. Пирогова у Вінниці

Степовий заповідник Кам'яні могили біля м. Володарського

Озеро Синевир у Закарпатській обл.

Національний заповідник «Хортиця» у Запорізькій обл.

